

USTRÓJ SZKOLNICTWA
W ANGLJI

JAN HELLMANN

THE CONTEMPORARY ORGANISATION OF
EDUCATION IN ENGLAND AND WALES
(EXCLUDING SCOTLAND AND IRELAND)

JAN HELLMANN
(WARSZAWA)

USTRÓJ SZKOLNICTWA
W ANGLJI

K S I A ˙ Z N I C A P O L S K A

TOWARZYSTWA NAUCZ. SZKÓŁ ŚRĘDNIICH I WY˙ZSZYCH

AKC. SP. KARTOGRAFICZNA I WYDAWNICZA

LWÓW — WARSZAWA

1924

371

XIV DODATEK

DO XXXIX ROCZNIKA „MUZEUM“

CZASOPISMA POŚWIĘCONEGO SPRAWOM NAUCZANIA
I SZKOLNICTWA WYDAWANEGO STARANIEM OKRĘGU
LWOWSKIEGO TOW. NAUCZ. SZKÓŁ ŚREDNICH I WYŻ-
SZYCH POD REDAKCJĄ DR. LUDWIKA BYKOWSKIEGO
NAKŁADEM SP. AKC. KSIĄŻNICA - ATLAS.

Szkolnictwo w Anglii — ta zasadnicza składowa wychowania narodowego w szerokim znaczeniu tego słowa — jest ciekawe i charakterystyczne z tego względu, że w realizowaniu jego mają zapewniony równomierny współdziałł wszystkie powołane ku temu czynniki, a więc: państwo, ciała samorządowe, ciała i instytucje naukowe i społeczeństwo.

Ostatnia ustawa szkolna angielska „Education Act 1921“ (11 § 12 Geo. 5 Ch. 51) — jak widać z brzmienia tytułu — datuje się z 1921 r. Stała się ona częściowo obowiązującą z dniem 1. stycznia 1922 r., gdyż dotychczas organizacja szkolnictwa w Anglii opiera się jeszcze w znacznej części na wcześniejszej nieco ustawie z 1918 roku — „Education Act 1918“ (8 § 9 Geo. 5 Ch. 39).

Muszę nadmienić, że obydwie ustawy nie dotyczą Szkocji i Irlandji (patrz art. 173 p. 2 ust. z 1921 r.). Moc ich rozciąga się jedynie na Anglję i Walję (mające w sumie około 36¹/₂ milionów ludności).

Zanim przejdę do streszczenia ostatniej ustawy i przedstawienia współczesnego stanu szkolnictwa w Anglii, chciałbym podać krótki historyczny rys rozwoju tego szkolnictwa, gdyż z jednej strony na tem tle wyraźniej występują ostatnie ustawy szkolne i ich cechy charakterystyczne, z drugiej — nie jest pozbawione znaczenia zestawienie poglądów, opinji i walk, dotyczących kwestji tak zasadniczej, jak ustrój szkolnictwa danego kraju. Nie będę przytem sięgał zbyt daleko wstecz, przekraczałyby to bowiem ramy i zamierzenia niniejszej pracy: przebiegł jedynie wiek XIX, a właściwie drugą jego połowę.

Do roku 1870 szkolnictwo angielskie opierało się prawie wyłącznie na inicjatywie gmin wyznaniowych, mających pod tym względem szerokie pełnomocnictwa i szerokie pole do działania.

Rozwój t. zw. „narodowego systemu“ wychowania datuje się od 1833 r., kiedy to parlament uchwala pierwszą dotację na szkoły początkowe w wysokości 20.000 funt. szt. Suma ta była przeznaczona głównie na budynki szkolne, a wnioski co do jej wydatkowania przedkładały „Towarzystwo Narodowe“ („National Society“), będące ekspozyturą panującego kościoła anglikańskiego, lub „Towarzystwo szkół brytyjskich i obcych“ („British and Foreign School Society“), roztaczające opiekę i kontrolę nad nieznaną stosunkowo liczbą swych szkół. Nadzór i kontrola zwierzchnia nad subsydjowanemi szkołami należały niby oficjalnie do państwa, pozostawały one jednak prawie wyłącznie pod wpływami i kierunkiem wspomnianych Towarzystw.

W 1839 roku powstaje „Komitet prywatnej Rady wychowania“ („Committee of the Privy Council“), zadaniem którego jest czuwanie nad subsydjowaniem szkolnictwa.

W 1856 roku wice-przewodniczący powyższego Komitetu zostaje delegowany do Izby gmin i staje się odpowiedzialnym przed nią za wydatkowanie sum zapomogowych.

O kilka lat wcześniej, bo w 1847 roku prawo korzystania z zapomóg państwowych uzyskują „Stowarzyszenie rzym. - katolickie” i metodyści („Wesleyeur“).

Dotacje państwowe — o których mowa — zwiększające się zresztą stale z roku na rok, dotyczyły wyłącznie szkolnictwa początkowego. Szkolnictwo wyższe (t. j. średnie i wyższe) znajdowało się w odmiennych zupełnie warunkach: większość szkół tego typu zawdzięczała swoje istnienie przebogatym fundacjom i zapisom osób prywatnych, instytucji społecznych, gmin wyznaniowych, dotacjom królewskim i t. p., stan ten zachował się jeszcze i do chwili obecnej. Wiele z nich miało własne statuty, zatwierdzane przez parlament, a nad prawidłowym wykonaniem ich czuwał specjalny trybunał sądowy, roztaczający kontrolę nad wszelkimi fundacjami użyteczności publicznej, a później specjalna komisja (Charity Commission 1853 r.), której powierzony został zarząd fundacjami szkolnymi i innymi o charakterze użyteczności publicznej.

Ingerencja Państwa w dziedzinę szkolnictwa zaznaczała się jednak coraz wyraźniej. W 1858 roku pod przewodnictwem księcia Newcastle została powołana „Królewska Komisja”, która w 1861 r. złożyła sprawozdanie ze swych prac i przedłożyła wnioski — a między nimi wniosek utworzenia centralnej władzy oświatowej, który to wniosek doczekał się urzeczywistnienia dopiero w kilkadziesiąt lat później t. j. w 1899 r.

Jednocześnie i opinia społeczna, pobudzana z jednej strony akcją Państwa, z drugiej — coraz bardziej aktualnymi zagadnieniami oświaty powszechnej, zaczyna się zajmować tą kwestją — zwłaszcza w ośrodkach o większej liczbie ludności: powstaje „Narodowe Stowarzyszenie szkół powszechnych” („National Public School Association”), propagujące ideę zakładania szkół powszechnych w drodze opodatkowania czynników miejscowych i powierzenia kierunku szkolnictwa miejscowym komitetom szkolnym.

Reforma wyborcza 1868 r. i zwycięstwo żywiołów liberalnych przyczyniły się do postawienia kwestji wychowania powszechnego pod obrady parlamentu i oto 17. lutego 1870 r. zostaje przedłożony t. zw. Bill Forster'a.... Przedstawiał on kompromisowe ujęcie kwestji, a że podkreślał między innymi potrzebę utrzymania dotychczasowego „wyznaniowego” charakteru szkolnictwa, więc wywołał ogromną burzę i opozycję w parlamencie. Rząd miał niejednokrotnie momenty trudne i niebezpieczne.... Bill Forster'a — wprawdzie ze znacznymi zmianami — uzyskał jednak większość i dał początek właściwemu ustawodawstwu szkolnemu w Anglii.

Jedną z większych trudności w organizacji szkolnictwa — następczą wówczas brak podziału administracyjnego w Anglii, a co za tem idzie trudność ustalenia właściwych dla danych miejscowości władz szkolnych.

W pierwotnem swem brzmieniu Bill Forster'a proponował uznanie za takowe władz miejskich, a w innych okręgach powoływanie specjalnych ad hoc Komitetów szkolnych. W dyskusji parlamentarnej został się ten drugi sposób i ówczesny Departament wychowania miał prawo powoływania na przeciąg trzech lat według swego uznania i w miarę potrzeby osobnych Komitetów szkolnych, powstałych w drodze powszechnego głosowania ludności danych okręgów.

Z innych ważnych postanowień powyższej ustawy zasługują na uwagę: kwestja t. zw. szkół „dobrowolnych“ („Voluntary schools“) i kwestja wychowania religijnego. Szkoły „dobrowolne“ miały być pozbawione prawa do korzystania z pomocy materialnej gmin, a otrzymywały jedynie zapomogi z sum, zawotowanych przez parlament. Kwestja wychowania religijnego była pozostawiona do uznania rodziców, a na lekcji religji z reguły wyznaczały się pierwsze lub ostatnie godziny w planie szkolnym. Bill Forster'a przy wszystkich swoich brakach posiadał trzy ważne zalety:

1. wprowadzał obowiązkowe świadczenia ze strony gmin tam, gdzie „dobrowolne“ wychowanie nie dawało wystarczających wyników;
2. ustalał władze szkolne miejskowe;
3. ustalał obowiązek szkolny (mógł on obejmować dzieci w wieku od 5 do 13 lat).

Zwierzchnią władzę i kontrolę nad szkołami powszechnymi rozciągał w myśl ustawy Departament wychowania, utworzony w 1856 r., opracowywał on ponadto sieć szkół powszechnych i dysponował funduszami, przyznanymi przez parlament na potrzeby szkolnictwa, które to fundusze w 1870 roku wynosiły już 562.000 f. szt. Sposób obliczania i udzielania subsydjów był dosyć skomplikowany: obliczało się je w stosunku do liczby jednostki złożonej „dzieci $\times$ godzin $\times$ przedmiotów“, a stawki zależały między innymi i od tego, czy i w jakiej wysokości dzieci (względnie ich rodzice) ponoszą koszty wykształcenia i wychowania w szkole?

W 1876 roku wychodzi ustawa o przymuszaniu gmin do wprowadzania powszechnego obowiązku szkolnego, a w 1880 r. — ustawa o powszechnym obowiązku szkolnym.

Ustawa z 1893 roku ustala wiek minimalny ukończenia szkoły powszechnej (11 lat) i warunki t. zw. „standaryzacji“. Ustawa z 1899 r. podnosi wiek minimalny do 12 roku życia. Równoczesne ustawy z 1893 r. i 1899 r. uprawniają Komitety szkolne do zakładania szkół dla dzieci anormalnych (głuchych, ociemniałych, upośledzonych umysłowo i epileptycznych) i określają warunki subsydjowania ich przez Państwo.

Ustawa z 1898 r. ustala poraz pierwszy warunki pensjonowania nauczycieli szkół początkowych (65 r. życia) i określa wysokość potrąceń na uposażenie emerytalne (3 f. szt. rocznie dla mężczyzn i 2 f. szt. dla kobiet), a ustawa z 1897 r. — warunki subsydjowania szkół dobrowolnych, przyczem stawki zrównują się z przyjętymi dla szkół, prowadzonych przez Komitety szkolne. Ustawa ta była związana z powrotem

do władzy partii konserwatywnej w 1895 r. (szkoły „dobrowolne“ były prawie wyłącznie utrzymywane przez Stow. religijne). Wszystkie powyższe ustawy dotyczyły wyłącznie szkolnictwa początkowego.

W 1899 r. urzeczywistnia się wniosek Komisji królewskiej, powołanej w 1858 r. (patrz wyżej) i powstaje Władza Centralna Oświatowa „Board of Education“, obejmująca całokształt szkolnictwa. Objęła ona wszystkie funkcje, prawa i obowiązki ciał i instytucyj czynnych do tego terminu, a zwłaszcza Komitetu Rady wychowania, Komisji dobroczynności i Komisji (ściśle „Board'u“) rolnictwa. Przy Władzy Centralnej tworzy się organ doradczy Radę wychowania, złożoną z reprezentantów różnych działów szkolnictwa. Od tej chwili dopiero zaczyna się praca nad usystematyzowaniem wszelkich dotychczasowych poczynań w dziedzinie wychowania i ustalenie wytycznych na przyszłość.

Należy nadmienić, że dopiero ta Władza Centralna obejmuje kontrolę nad szkolnictwem średnim i to narazie wyłącznie nad temi szkołami, które „życzą sobie znaleźć się pod kontrolą“.

W międzyczasie w 1888 r. została zatwierdzona ustawa, dotycząca podziału administracyjnego Anglii („Local Government Act.“), dzięki której nowa ustawa szkolna z 1902 r. mogła już ustalić „okręgi“ szkolne i t. zw. „władze szkolne miejscowe“. Nie będę mówił o tem obecnie, odkładając omówienie tej sprawy do streszczenia ostatniej ustawy z 1921 r. chcę zaznaczyć jedynie, że wolny, demokratyczny a miłujący inicjatywę osobistą i społeczną naród angielski nie dążył nigdy do zcentralizowania swojej oświaty narodowej, a stwarzał latami takie warunki, aby do wykonania ważnego zadania oświaty powszechnej mogły być pociągnięte wszystkie czynniki „miejscowe“ i zainteresowane. Władza centralna jest też centralną w rozumieniu jedynie zwierzchniej kontroli i opracowania zasadniczych wytycznych, zakreszenia tych szerokich ram, w których oświata narodowa może się rozwijać z pożytkiem i swobodnie. Państwo przyczynia się w takim stopniu do realizacji szkolnictwa, w jakim może i powinno przyczyniać się przez poważne, fachowe i zasadnicze ujęcie tej kwestji, przez skierowanie oderwanych i dorywczych poczynań do jednego wspólnego celu, przez pozostawienie w tych granicach jak największego pola do swobodnego działania jednostek i instytucyj.

Warunki, przy zachowaniu których wszystkie szkoły mają prawo do opieki i pomocy w określonych ustawowo granicach ze strony Państwa po przez wszystkie ustawy, regulaminy i t. d. sprowadzają się z pewnością do kilku zasadniczych, dotyczących:

1. budynków i urządzeń szkolnych,
2. liczby i kwalifikacji personalu,
3. długości roku szkolnego,
4. frekwencji dzieci,
5. wyników pracy — na podstawie egzaminów ewentualnie wizytacyj.

Omówię to obszerniej przy sprawozdaniu ze współczesnego stanu szkolnictwa w Anglii i Walji.

Tutaj chciałbym jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że od 1870 r. do obecnej chwili zmieniał się zasadniczo stosunek liczby szkół prywatnych i powszechnych (t. j. szkół, zakładanych i utrzymywanych przez Komitety szkolne).

Zestawienie czerpię z Encyklopedji wychowawczej Paul. Monroe („A Cyclopedia of Education“ Paul. Monroe Ph. D. Volume 2 New York Macmillan Company 1911).

(str. 466)						
1873 r.			1883 r.			
Klasyf. szkół	liczba szkół	frekwencja	stos. proc.	liczba szkół	frekwencja	stos. proc.
Kościół anglik. (Tow. Narod.)	8051	1,017.688	68,64	11.703	2,134.719	49,95
Metodyści, brytyjskie i inne	1999	305.981	20,63	{ 559 1412	{ 175.826 337.531	{ 4,11 7,89
Rzym.-katolickie	524	88.828	5,99	817	226.567	5,30
Ogółem: szkół prywatnych	10.574	1,412.497	95,26	14491	2,874.643	67,25
szkół Komitetów szkolnych	520	69.983	4,74	4049	1,398.661	32,75
		1,482.480			4,273.304	
1893 r.			1903-4 r.			
Klasyf. szkół	liczba szkół	fr.kwen.	stos. proc.	liczba szkół	frekwencja	stos. proc.
Kościół anglikań.	11.922	2,275.609	44,15	11.817	2.350.176	39,17
Metodyści	522	173.885	3,37	450	153.523	2,55
Brytyjskie i inne	1.290	318.444	6,17	752	212.325	3,54
Rzym.-katolickie	970	273.741	5,31	1.063	337.868	5,63
Ogółem: szkół prywatnych	14.710	3,041.679	59,00	14.082	3,053.892	50,89
szkół Komitetów szkolnych	4.972	2,111.863	41,00	6.145	2,946.511	49,11
		5,153.542			6,000.403	

Z tablic tych widać jednocześnie, w jakim tempie postępował rozwój oświaty powszechnej w dekadach od 1873 do 1903 r., a pośrednio można wywnioskować, że szkoły publiczne przedstawiały wyższy stopień organizacji szkolnej, co bezwątpienia nie pozostawało bez wpływu na ich frekwencję i na urabianie opinji społecznej, co do ich wartości.

Dla porównania ze stanem z ostatnich lat podają poniżej tablicę z roku 1921 (Report. Board of Education 1920—1921).

Rok	Szkoły publiczne		Szkoły prywatne		Ogółem	
	liczba szkół	przystosowanie	liczba szkół	przystosowanie	liczba szkół	przystosowanie
1921	8.776	4,374.030	12.209	2,717.942	20.893	7,091.972

U w a g a. Tablica ostatnia zawiera rubrykę „przystosowauię“ („accommodation“), która odpowiada przeciętnej frekwencji dzieci („average attendace“)... ta ostatnia w danym roku jest o 25% niższa od faktycznej liczby miejsc, wynosiła 5,216,284 dzieci.

Przechodzę teraz do właściwego tematu — ustroju szkolnictwa w Anglii i Walji, który wystąpi wyraźnie przy rozpatrzeniu z jednej strony obowiązującej ostatnio ustawy szkolnej, z drugiej — danych statystycznych, dotyczących współczesnego stanu szkolnictwa. Zestawienie takie nastrocza pewne trudności, gdyż ostatnia ustawa szkolna datuje się z 1921 roku i większość jej artykułów uzyskała moc obowiązującą od dnia 1. stycznia 1922 r., zaś dane statystyczne odnoszą się (poza budżetem) do lat 1920/21 (ostatnie drukowane sprawozdanie szkolne władzy centralnej) i są obrazem organizacji szkolnictwa na podstawie wcześniejszej ustawy z 1918 r. Jednakże ustawa z 1918 r. w ujęciu zasadniczych kwestji organizacji szkolnej nie różni się od ustawy z 1921 r. Ta ostatnia jest jedynie rozwinięciem, uzupełnieniem ustawy z 1918 r. i zebraniem w całość wszystkich poprzednich. Bez szkody więc dla faktycznej wartości podanego tutaj materiału zestawienie takie można zrobić.

Ustawa z dnia 19. sierpnia 1921 r. („Education Act 1921“) jest bardzo obszerna: zawiera IX rozdziałów i ogółem 173 artykuły, które z kolei w znacznej części zawierają po kilka, kilkanaście punktów podziału.

Zasadnicze rozdziały traktują o następujących kwestjach:

Rozdział: I. Centralna i miejscowe władze szkolne, II. Prawa i obowiązki ich, III. Szkoły początkowe, IV. Obowiązek uczęszczania do szkoły, V. Dzieci ciemne, głuche, upośledzone umysłowo i epileptyczne, VI. Wychowanie wyższe (dosłownie „Higher education“), VII. Postanowienia, dotyczące zdrowia i dobrobytu („Well-being“) dzieci szkolnych, VIII. Zająęcie dzieci i młodzieży (mowa tu o pracy w zarządach: warsiatach, sklepach i t. p.), IX. postanowienia ogólne, jako to: a) uzyskanie i nabywanie gruntów, b) finansowanie, c) nadzór i kontrola, d) postanowienia dotyczące wielu dzieci, e) postępowanie prawne, f) urzędnicy (szkolni), g) sposoby zmuszenia miejscowych władz szkolnych do wykonania obowiązków, h) sprawozdania szkolne, dane statystyczne i t. p., i) różne postanowienia, j) dodatkowe postanowienia.

Podanie całej powyższej ustawy „in extenso“, który to sposób — ściśle mówiąc — byłby najwłaściwszym, gdyż najbardziej zorientowałby

czytetnika, przekraczałby znacznie zakres niniejszej pracy. Wobec tego zmuszony jestem poruszyć z niej tylko kwestje zasadnicze i te możliwie wyjaśnić i wypunktować.

Do kategorii najbardziej zasadniczych należy zaliczyć następujące:

1. Władza centralna — jej organizacja, prawa i obowiązki;
2. Organizacja, prawa i obowiązki „miejscowych“ władz szkolnych;
3. Szkolnictwo w ściślejszym znaczeniu: a) szkoły początkowe publiczne i prywatne, b) szkoły dokształcające, c) szkoły dla anormalnych, d) szkoły zawodowe, e) szkoły średnie i wyższe, wzajemne ustosunkowanie szkół różnych typów;
4. Przygotowanie nauczycieli;
5. Kontrola;
6. Opieka lekarska;
7. Finansowanie szkolnictwa;
8. Ustawy z innych dziedzin administracji o charakterze popierania i podtrzymywania oświaty.

Art. 1 omawianej ustawy głosi, że „Board of Education“ „pozostaje nadal władzą centralną, mającą obowiązek czuwania nad wszystkimi kwestjami, dotyczącymi wychowania w Anglii i Walji“, a art. 2 (p. 1) że przy władzy centralnej „utrzymuje się nadal Komitet doradczy dla opinjowania we wszystkich kwestjach, które przedstawi mu „Board“, a dalej: J. Kr. Mość może postanowić, aby „nie mniej, niż $\frac{2}{3}$ członków Komitetu mogło być wyrazicielami i przedstawicielami poglądów Uniwersytetów i innych ciał, zainteresowanych w kwestjach wychowania“.

Komitet doradczy, którego posiedzenia w czasie wojny były wstrzymane, powołany został na nowo orędzim J. Kr. Mości z dnia 22. lipca 1920 r. Składa on się z 21 członków, powołanych na przeciąg sześciu lat, przyczem $\frac{1}{3}$ ogólnej liczby ustępuje co 2 lata i Komitet uzupełnia się w drodze nowych powołań. W roku sprawozdawczym 1920—21 Komitet doradczy udzielił opinji w następujących kwestjach:

1. Czy i w jakiej mierze pożądanę jest zróżniczkowanie programów szkolnych w szkołach średnich dla chłopców i dla dziewcząt?
2. Jakie zastosowanie mogą mieć w systemie powszechnego wychowania badania psychologiczne dotyczące uzdolnień?

A pozatem powziął decyzję co do konieczności urządzenia ogólnej konferencji (z udziałem kolonij) w kwestjach wychowania na wszystkich obszarach imperjum brytyjskiego. Jako termin został określony czerwiec — lipiec 1923 r. (Zdaje się, że konferencja odbywa się obecnie na jesieni w związku z naradami przedstawicieli dominjów).

„Board of Education“ — która to nazwa oznacza dosłownie „deskę“, względnie „stół“, przy którym radzi się nad kwestjami wychowania — stanowi samodzielny resort, pozostający pod kierunkiem odpowiedniego ministra. Jest on decydującą instancją we wszystkich sprawach swego zakresu działania (w porozumieniu z zainteresowanymi resortami). Do obowiązków jego należy między innymi:

1. Opracowywanie zasadniczych ustaw, regulaminów i t. p. (organizacja szkolnictwa).
2. Zwierzchnia kontrola nad szkolnictwem.
3. Kontrola nad wykonaniem budżetu szkolnego.
4. Bezpośredni wykonanie ustaw szkolnych w poszczególnych przypadkach, mianowicie: kiedy miejscowe Władze szkolne dla tych czy innych powodów nie wykonują nałożonych na nie obowiązków.
5. Przedkładanie rocznych sprawozdań J. Kr. Mości (za pośrednictwem parlamentu).
6. Ogłaszanie tematów prac z dziedziny organizacji szkolnictwa, nauki, sztuki i t. p.
7. Opieka nad powierzonymi jemu muzeami i w ogóle instytucjami nauki i sztuki.

Władza „Boardu“ rozciąga się na Anglię i Walję. Szkocja ma niezależny departament wychowania, Irlandja zaś stanowi obecnie autonomiczną jednostkę. Według oryginalnego budżetu na rok 1922—23 (Estimates for Civil Services for the year ending 31. march 1923 Clas IV. Education, Science and Art), podpisanego przez ówczesnego ministra skarbu, a obecnego naszego doradcę skarbowego p. Hiltona Young'a, budżet Board'u obejmuje następujące działy:

A₁ 1. Kierownictwo i Administracja: a) zarząd: przewodniczący i 4 sekretarzy — 5 osób; b) personal administracyjny — 79 osób. 2. Departament rachunkowy (finansowy) 113 osób. 3. Departament prawny 9 osób. 4. Departament budowlany 4 osoby. 5. Wydział emerytur 144 osób. 6. Ogólny personal urzędniczy 739 osób. 7. Maszyny 116 osób. 8. Służba niższa 160 osób. — Ogółem 1.369 osób.

A₂ Przejazdy i inne wydatki.

A₃ Różne (np. Komitet doradczy, prace i Zjazdy i t. p.).

A₄ Telegramy i porto.

B₁ Inspekcja i Egzaminy: 1. Inspekcja „publicznych“ szkół początkowych 220 osób, w tem: 1 inspektor naczelny, 9 inspektorów okręgowych, 1 „staff“ inspektor („staff“ oznacza dosłownie: pomoc, podtrzymanie), 81 inspektorów, 128 zastępców inspektorów. 2. Inspekcja szkół średnich 35 osób, w tem: 1 naczelny inspektor, 5 inspektorów okręgowych, 5 „staff“ inspektorów, 24 inspektorów. 3. Inspekcja nauczania technicznego i szkół wieczornych 38 osób, w tem: 1 naczelny inspektor, 5 inspektorów okręgowych, 5 „staff“ inspektorów, 27 inspektorów. 4. Inspekcja szkół sztuki 8 osób, w tem: 1 naczelny inspektor, 6 inspektorów, 1 zastępca inspektora. 5. Inspekcja seminarjów nauczycielskich (ściślej kursów nauczycielskich 2 osoby: 1 naczelny inspektor i 1 inspektor. W motywach jednak znajdujemy wzmiankę, że naczelny inspektor korzysta w danym wypadku z obowiązkowej współpracy: 5 okręgowych inspektorów i 1 „staff“ inspektora szkolnictwa początkowego, 1 inspektora kursów naucz., inspektora - kobiety i 1 „staff“ inspektora wychowania fizycznego, 3 inspektorów - mężczyzn i 7 inspektorów - kobiet szkoln. początkowego. — Jak widać z tego, ten dział

nadzoru jest obsadzony poważnie. 6. Departament inspekcji Walji 27 osób : 1 inspektor naczelny, 8 inspektorów i 18 zastępców. 7. Inspektorzy-kobiety 72 osoby: 1 nacz. insp. kobieta, 7 „staff“ inspektorów i 64 insp. kobiet. 8. Inspekcja muzyki 1 naczelny inspektor. — Ogółem personal inspekcyjny liczy 403 osoby:

B_2 Departament higieny (ściśle: medyczny) 18 osób, a mianowicie: 1 naczelny lekarz, 1 naczelny lekarz inspektor, 7 urzędników, 3 inspektorów wychowania fizycznego, 7 inspektorów wychowania fizycznego kobiet.

B_3 , B_4 i B_5 odpowiadają działom A_1 , A_3 , A_4 budżetu.

Działy C_1 i C_2 obejmują świadczenia ustawowe na szkolnictwo początkowe (34,983.693 f. szt. szkoły publiczne i 84 650 f. szt. szkoły inne).

Działy: D_1 i D_3 — świadczenia na szkolnictwo średnie (szkoły, utrzymywane przez władze szkolne miejscowe 5,693.000 f. szt.). Szkoły, utrzymywane przez inne instytucje: a) kształcenie nauczycieli 868.100, b) szkoły średnie 1,330.975, c) dodatkowe zapomogi 6.650, d) szkoły zawodowe 123.850, — razem 2,329.575 f. szt.

E. Emerytury nauczycieli 1,860.000 f. szt.

F. Pomoc dla akademików i słuchaczy innych zakładów (w tem stypendja) 182.272 f. szt.

Inne działy budżetu G_1-G_2 , H_1-H_3 , J_1-J_4 , K_1-K_3 , L, M, N_1-N_3 , obejmują Muzea i instytucje naukowe.

Cały budżet „Board’u“ na rok 1922—23 zestawiony jest porównawczo z rokiem 1921—22 i wynosi odpowiednio: 46,171.292 f. szt. w porównaniu do 51,004.653 f. szt. w r. 1921—22 (zmniejszenie budżetu wywołane zostało koniecznościami oszczędnościowymi). W całym budżecie szkolnictwo powszechne początkowe stanowi lwią część, ustawowe świadczenia z pominięciem inspekcji, kosztów kształcenia nauczycieli etc. — wynoszą 35,068.343 f. szt.

Dział: A	budżetu	wynosi	(pozycje patrz wyżej)	461.286	f. szt.
„ B	„	„	„	381.817	„
„ C	„	„	„	35,068.343	„
„ D	„	„	„	8,022.575	„
„ E	„	„	„	1,860.000	„
„ F	„	„	„	182.272	„

Działy pozostałe resztę: 195.000 „

Od sumy ogólnej budżetu wydatkowego należy odciągnąć sumę zwrotną około 2,000.000 f. szt., wobec czego budżet wyniesie w wydatkach około 45,000.000 f. szt.

Odpowiedni budżet szkolny dla Szkocji wynosi około 7,000.000 f. szt. (w czem świadczenia ustawowe na szkoły z górą 6,000.000 f. szt.). (Szkocja ma około 5 milj. ludności).

Przytoczyłem tu w głównych zarysach budżet szkolny — (z pominięciem motywów, jako kwestji już bardziej specjajnej), gdyż jest on z jednej strony odzwierciedleniem organizacji i prac „Board’u“, z drugiej — w zestawieniu z idącymi następnie datami pozwoli czytelnikowi zdać sobie dokładniej sprawę z ustroju szkolnictwa angielskiego.

Przechodzę teraz do omówienia organizacji praw i obowiązków władz szkolnych „miejscowych“, o których traktują zasadniczo art. 3—16 omawianej ustawy i cały szereg innych, w odniesieniu do poszczególnych rozdziałów ustawy, zaznaczonych powyżej na str. 10.

Art. 3 (1) ustawy głosi: „W sprawach wychowania początkowego „miejscowemi“ władzami szkolnemi są:

- a) Rada każdego „miasta hrabstwa“ na terenie działania tego miasta.
- b) Rada każdego „miasta“ z ludnością powyżej 10 tysięcy mieszkańców (jak wyżej).
- c) Rada „okręgu miejskiego“ („urban district“) z ludnością powyżej 20 tysięcy mieszkańców (jak wyżej).
- d) Rada hrabstwa na terenie działania hrabstwa (za wyłączeniem okręgów miast hrabstwa i okręgów miejskich — zaznaczonych pod punktami a, b, c).

(2) W sprawach wychowania „wyższego“ („higher education“):

- a) Rada hrabstwa na terenie działania.
- b) Rada „miasta hrabstwa“ na terenie działania; — a dalej: „Okręgi miejskie i miasta inne, niż „miasta hrabstwa“ mogą mieć atrybucje władz szkolnych miejscowych dla wychowania „wyższego“. — O tem decyduje władza centralna — „Board“.

Terminy angielskie nie mają dokładnych odpowiedników w języku polskim, tak np. „borough“ „county borough“ („miasta“ „miasta hrabstwa“) oznacza miasto, mające prawo do samodzielnej reprezentacji w parlamencie, inne miasta i ich okręgi noszą nazwę „urban districts“).

Przy każdej władzy szkolnej „miejscowej“ dla spraw szkolnictwa początkowego tworzy się „Komitet wychowania“ („education committee“), który jest organem doradczym i wykonawczym — to ostatnie wyłącznie w sprawach, przekazanych mu przez władze szkolne miejscowe. Skład, atrybucje i t. d. „Komitetów wychowania“ określa zasadniczo regulamin (załącznik 1 do omawianej ustawy). Część członków winna się rekrutować z członków władz szkolnych miejscowych, inni są kooptowani. Nominacje, względnie powołania z pośród osób znanych na polu oświaty, nauczycieli, przedstawicieli Związków szkół prywatnych i t. p. winny być zatwierdzane przez „Board“.

Dla przykładu przytaczam skład „Komitetu wychowania“ w Londynie (właśc. części jego „hrabstwie Londyn“). Liczy on 50 osób, z których 38 jest członkami władz szkolnych miejscowych a 12 kooptowanych. W ogólnej liczbie Komitet posiada 14 kobiet. Posiedzenia Komitetu są publiczne, odbywają się co drugą środę w County Hall. Komitet posiada w swem gronie przedstawicieli różnych typów szkół, Związków szkół prywatnych, nauczycielstwa i t. d., prawa i obowiązki swoje rozkłada na 9 stałych podkomitetów, obok których w roku 1920 było 41 Komisij doradczych.

Do głównych obowiązków władz szkolnych miejscowych należy wykonanie na terenie swego działania wszystkich zasadniczych ustaw i zarządzeń, przyczem władza miejscowa posiada w tym celu odpowiednie uprawnienia. Każda władza szkolna miejscowa przedkłada

„Board'owi“ z obowiązku rokrocznie i zawczasu plan działalności na najbliższy rok do zatwierdzenia („scheine“), sprawozdania z prac dokonanych. W ten sposób „Board“, któremu przysługuje prawo modyfikacji planów organizacyjnych, może nadawać szkolnictwu zasadniczy kierunek. W razie potrzeby kilka okręgów szkolnych może mieć (za aprobatą „Board'u“) wspólną władzę szkolną miejscową.

Władze szkolne miejscowe mają prawo prowadzenia własnych instytucyj kształcenia nauczycieli, posiadania własnego nadzoru szkolnego, wydawania odpowiednich „miejscowych“ zarządzeń, dotyczących wychowania szkolnego i pozaszkolnego i t. p. Jeżeli jakaś władza szkolna miejscowa nie wypełnia należycie swoich obowiązków, w atrybucje jej wkracza „Board“ (art. 47 ustawy).

Weźmy pod uwagę fakt, że władzami szkolnymi miejscowymi są Rady miejskie, które we wszystkich sprawach dotyczących oświaty otrzymują zasadniczą dyrektywę władzy centralnej i pozostają pod jej zwierzchnim nadzorem, które w wykonaniu swoich obowiązków w stosunku do szkolnictwa mają swoje własne organy zarówno doradcze, jak i wykonawcze, które ze względu na swe zadania ogólne muszą mieć w swoim łonie przedstawicieli różnych działów administracji — a dojdziemy do przekonania, że taki ustrój w społeczeństwie i administracji odpowiednio przygotowanych zapewnia idealne zespolenie władz i różnych czynników. Z góry, ustawowo te kwestje są załatwiane za wspólnem porozumieniem zainteresowanych resortów (w ustawach angielskich znajduje się dowody „kurtuazji“ resortów w stosunku do siebie: np. ustawa ministerstwa oświaty, mówiąc o higjencie szkolnej, zaznacza, że obowiązującymi są zarządzenia ministerstwa zdrowia, a ustawa ministerstwa zdrowia — że pod względem higjency szkolnej ministerstwo oświaty ma atrybucje ministerstwa zdrowia — i w ten sposób w całej administracji na różnych jej stopniach i w różnych instancjach zapewnione jest zgodne współdziałanie wszystkich czynników.

W roku sprawozdawczym 1920—1921 (do dnia 31. marca 1921 r.) w Anglii i Walji było ogółem 316 okręgów szkolnych, posiadających własne władze szkolne miejscowe, w tem: 62 hrabstwa, 124 „miasta“, 82 „miasta hrabstwa“, 47 okręgów miejskich („urban districts“), 4 hrabstwo Londyn. (Anglja obejmowała 286 okręgów, Walja 30). Wyszczególnienie w sprawozdaniu Departamentu higjency za rok 1921 „The Health of the School Child“ — „Zdrowie dziecka“. Strona 89).

Zestawienie wydatków finansowych władz szkolnych miejscowych za rok 1921—22, nie zawierające wydatków na szkoły rolnicze, na Zakłady wychowawczo - poprawcze i na Uniwersytety, obejmuje następujące sumy i rubryki, porównawczo z wydatkami na rok 1920—21.

Tablica I. Wychowanie początkowe.

Władze szkolne miejscowe	Szkoły powszechnie początkowe					Szkoły dla anormal.			Porównanie lat 1920/21 i 1921/22 + przyrost, - zmniejszenia w procentach		
	Pensje nauczycieli	Koszty utrzymania	Administracja i inspekcja	Pożyczki	Inne wydatki	Pensje nauczycieli	Inne wydatki	Nadzór lekarski, dożywianie dzieci i inne specjalne			
Hrabstwa	15,493,354	3,428,434	1,008,293	876,021	228,941	10,636	207,871	579,752	21,830,305	19,975,709	— 9,3
" Londyn	6,800,420	2,425,756	729,451	713,634	10,408	262,435	315,125	449,545	11,706,774	11,005,127	— 6,4
Miasta hrabstw	14,144,989	3,151,492	883,646	1,061,458	12,476	200,378	327,088	755,168	20,546,705	18,999,365	— 8,1
Miasta	3,572,176	715,544	182,682	216,478	— 2,032	7,239	43,429	151,297	4,886,813	4,498,202	— 8,6
Okregi miejskie	3,285,416	712,537	170,469	247,558	17,778	17,809	46,907	179,547	4,678,123	4,252,461	— 10
Ogółem Anglia i Walja	43,296,355	10,443,763	2,974,541	3,115,149	264,571	498,500	940,430	2,115,411	63,648,720	58,730,864	— 8,4

Tablica II. Wychowanie „wyższe” („higher”).

Władze szkolne miejscowe	Kształcenie nauczycieli (seminar. kursy)	Szkoły średnie	Inne szkoły dokształcające	Wychowanie fizyczne i socjalne (w 1918r.)	Nadzór lekarski i t. p.	Pomoc dla akademików i słuchaczy	Czynsz	Administracja i inspekcja	Inne wydatki	Ogółem 1921—22	1920—21	Zestawienie (jak wyżej) w procentach
	Hrabstwa	227,814	3,126,192	997,582	100	23,575	745,810	258,226	299,859	89,138	5,768,296	4,668,878
" Londyn	169,096	773,775	1,629,046	—	13,590	234,955	95,616	163,055	91,385	3,170,518	2,554,245	— 24,1
Miasta hrabstw	196,687	1,827,575	1,559,317	1,520	18,471	336,164	333,805	234,189	22,189	4,529,917	3,863,655	— 17,1
Ogółem Anglia i Walja	593,597	5,727,542	4,185,945	1,620	55,636	1,316,929	687,647	697,103	202,712	13,468,731	11,086,778	— 21,5

Sumy te obliczone są w funtach szterlingach i zawierają całkowite wydatki władz szkolnych miejscowych. Jak zobaczymy później, państwo zwraca 50% całkowitych kosztów na wszystkie szkoły „uznane“, t. j. odpowiadające pewnemu minimum wymagań i wywołane przez władze zwierzchnie. W zestawieniu widoczne są redukcje budżetów, wywołane skutkami wojny (zmniejszenie liczby dzieci, konieczność oszczędności państwowych i t. p.).

Władze szkolne miejscowe mogą zakładać i utrzymywać własne szkoły powszechne, względnie wchodzić w porozumienie z istniejącymi związkami szkół prywatnych i uważać te szkoły za własne, o ile, oczywiście związki zgodzą się na wypełnienie zasadniczych, ustawowo zastrzeżonych warunków. W tym wypadku odpowiednie szkoły wciągają się na listę szkół władz miejscowych i noszą one wtedy nazwę szkół „dostarczonych“ przez władzę szkolną („provided schools“); świadczenia państwa na ich rzecz są takie same, jak dla szkół powszechnych. Pozostałe szkoły („non-provided schools“) korzystają ze świadczeń państwa już jedynie według uznania „Board'u“, z innych pozycji kredytowych i na innych warunkach, niż szkoły powszechne.

Dla wszystkich szkół początkowych — zarówno „dostarczonych“, jak i „nie dostarczonych“ („provided“ i „non-provided“) powinno istnieć przy władzy szkolnej miejscowej przedstawicielstwo kierowników („mebody of managers“), którego skład, prawa i obowiązki określone są ustawowo (art. 30—36 ustawy, a częściowo i poprzedzające).

Część miasta Londynu, który liczy $7\frac{1}{2}$ miliona ludności, stanowi oddzielną administracyjną jednostkę pod nazwą „Hrabstwo Londyn“. Niektóre artykuły i przepisy omawianej ustawy nie mają zastosowania do Hrabstwa Londynu, którego władze szkolne miejscowe w stosunku do innych korzystają z pewnej swobody i przywilejów. Należy jednak dodać, że Hrabstwo Londyn robi bardzo wiele i nie szczędzi kosztów i wysiłków, aby oświatę postawić u siebie na najwyższym możliwym poziomie i być wzorem dla całego kraju. Zakłada ono biblioteki szkolne dla młodzieży, wypożyczalnie pomocy naukowych, pracownie psychologiczne, kliniki dziecięce, ośrodki gier, zabaw i wychowania pozaszkolnego i t. p. i t. p.; jego plany organizacji szkolnictwa i sprawozdania szkolne zawierają ogrom zamierzeń i prac dokonanych, a przedstawiają całe tomy. (Hrabstwo Londyn liczy $4\frac{1}{2}$ miliona ludności).

Jak przedstawia się współczesny ustrój szkolnictwa w Anglii (i Walji) na tle obowiązujących ustaw i rozporządzeń? Obejmuje ono:

1. Wychowanie przedszkolne (art. 21 ustawy) dla dzieci w wieku od 3 (względnie nawet 2) do 5 lat (względnie starszych za specjalną aprobatą „Board'u“). Warunki i wysokość świadczeń państwa określa art. 119 ustawy: o ile są one zakładane i utrzymywane przez władze szkolne miejscowe, świadczenia wynoszą 50% ogólnych kosztów. W roku sprawozdawczym 1920—21 liczba „uznanych“ ochron wynosiła 28 z okrągłą liczbą 1.000 dzieci. Akcja państwa w tym kierunku jest właściwie dopiero rozpoczęta, a pierwsze rozporządzenia pod tym względem były

wydane w styczniu 1919 r. Kilka wzorowych samodzielnych ochron posiada Londyn.

Ze względu na przejściowe trudności organizowania w obecnych czasach powojennych odrębnych ochron (koszty budynków, ogrodów, placów, gier i t. p.) w większości wypadków znajdują się one przy szkołach początkowych, jako odrębne ich części. W roku 1920—21 liczba dzieci w tych ostatnich wynosiła 186.583. Pozatem „Board“ uznał i zatwierdził 5 kursów dla kształcenia ochraniarek (o czym poniżej).

2. Wychowanie początkowe obejmuje z reguły dzieci i młodzież w wieku od 5 do 14 lat. Jest ono objęte powszechnym obowiązkiem i bezpłatne (Rozdział III. i IV. ustawy). Od obowiązku szkolnego mogą być uwolnione jedynie dzieci chore, względnie te, które nie mają szkoły w odległości przewyższającej 3 mil angielskich. W tym wypadku jest obowiązkiem władzy szkolnej miejscowej zapewnić dziecku przesyłanie do szkoły. Za niewykonanie obowiązku szkolnego rodzice lub opieka prawna podlegają karom w drodze krótkiego postępowania: karze pieniężnej do 20 szyl., ewentualnie pozbawienia opieki, — dziecko zaś może być umieszczone na podstawie wyroku sądowego w Zakładzie wychowawczo -poprawczym. Przymusu szkolnego — w znaczeniu obowiązkowego posyłania dziecka do danych szkół — niema, gdyż rodzice, którzy wykażą, że dziecko pobiera naukę początkową w jakikolwiek sposób, są zwolnieni od kar (art. 49 c). Granice wieku podane wyżej 5—14 lat ulegają pewnym wahaniom wzwyż; za specjalną jednak aprobatą „Board’u“ w każdym poszczególnym przypadku należy zważyć, że dotychczasowe ustawy nie określały wieku tak wyraźnie i przejściowo obowiązkiem szkolnym muszą być objęte dzieci starsze do 17 lat. Regulaminy wydane do ustaw z 1918 i 1921 r. normują wiek do przepisowych 5—14 lat, uzależniając od tego zwrot kosztów władzom szkolnym miejscowym i z roku na rok liczba „starszych“ dzieci spada do norm ustawowych. W roku sprawozdawczym 1920—21 na ogólną liczbę 5,930.652 dzieci szkolnych było w szkołach początkowych 118.627 dzieci powyżej 14 lat, a w tem zaledwie 6.488 — powyżej 15 lat (Sprawozdanie „Board’u“ za rok 1920—21, tablica na str. 75) Szkolnictwo początkowe obejmuje: 1. — 7 lat nauki obowiązkowej dla dzieci w wieku od 5 do 12 lat (z reguły); 2. — 2 lata obowiązkowej nauki doksztalcającej („continuation schools“) w wymiarze 320 godzin rocznie. W poszczególnych wypadkach nauka doksztalcająca może trwać krócej przy odpowiednio zwiększonej liczbie godzin. Szkoły doksztalcające podlegają władzom miejscowym dla wychowania „wyższego“ (art. 75—79 ustawy).

Oprócz normalnych 7-letnich szkół początkowych, o których mowa wyżej, w ośrodkach o większych skupieniach ludności mogą być zakładane i prowadzone t. zw. „Centralne“ szkoły początkowe, do których przechodzą dzieci w wieku 11 lat, a więc po 6 latach nauczania i pozostają tam do 14 lat t. j. 3 lata. Uczniów tych szkół zwalnia się od obowiązkowej nauki doksztalcającej. Szkoły „centralne“ mają charakter szkół doksztalcających zawodowych: są między nimi szkoły koedukacyjne

oddzielne dla chłopców i dziewcząt; są one zaopatrzone w odpowiednie do swego przeznaczenia urządzenia i pomoce techniczne.

W roku 1920—21 liczba takich „ośrodków“ w Hrabstwie Londynu wynosiła:

a) Szkoły gospodarstwa domowego dla dziewcząt:

Typ szkoły	Liczba ośrodków	Liczba nauczycieli	Przybliżona liczba dziewcząt w nauce tygodn.	Przybliżony koszt
Gotowanie	176	} 447	} 56.000	} 219.000 f. szt.
Pranie	58			
Gosp. kobiece	73			
Mieszane	135			
	442			

b) Szkoły zawodowe dla chłopców (rubryki jak wyżej pod a):

Praca w drzewie	245	} 401	} 76.000	} 202.000 f. szt.
„ w metalu	19			

Pozatem w końcu roku było otwartych 59 ośrodków w celu kształcenia w kierunku handlowym i technicznym (ewen. łącznie w obu).

Koszty kształcenia w tych ośrodkach są nieco wyższe w porównaniu ze szkołami normalnymi i wynoszą przeciętnie 30 f. szt. na dziecko rocznie w porównaniu z 20 f. szt. przeciętnie w zwykłych szkołach początkowych. Nauka może trwać dłużej ponad przepisowe 3—4 lata; młodzież zdolna i biedna korzysta w tym wypadku ze stypendjów i zapisów na ten cel poszczególnych osób, instytucyj, miasta, państwa i t. p.

Zaznaczałem powyżej, że nauczanie początkowe jest bezpłatne: nie dotyczy to kosztów opieki lekarskiej, dożywiania dzieci, zaopatrzenia dziecka w książki, zeszyty i t. p. Zajmują się tem jednak liczne bardzo stowarzyszenia i instytucje opieki pozaszkolnej, które za wszystkie biedniejsze dzieci wnoszą odpowiednie opłaty do kas szkolnych; samopomoc społeczna jest nadzwyczajnie rozwinięta w Anglii, a działa nie od przypadku do przypadku, lecz stale i sprawnie.

Co do stopnia organizacyjnego szkoły początkowe w Anglii i Walji przedstawiają się przeciętnie, jako szkoły 7-letnie o 7 klasach klasach i 7-miu nauczycielami, chociaż właściwie taki podział nie istnieje w szkołach angielskich początkowych: dzielą się one na „departamenty“ (o czem mowa niżej). Stosunek liczby „departamentów“ do liczby szkół przedstawia się według zestawień statystycznych przeciętnie jak 3 : 2. W większych ośrodkach szkoły przedstawiają się nieraz jako duże skupienia do 1.000 i więcej dzieci. W tym wypadku szkoła dzieli się na 3 odrębne „departamenty“:

1. dla dzieci najmłodszych od 5—7 lat („infants department“)

2. dla dzieci w wieku przejściowym 7 — 9¹/₂ — 10 lat („junior department“),

3. dla dzieci starszych 10 — 12 — 13 lat („senior department“).

Te ostatnie bywają z reguły prowadzone odrębnie dla chłopców i dziewcząt, chociaż tam, gdzie warunki na to pozwalają, są i mieszane oddziały („mixed“).

Każdy z trzech „departamentów“ dużej szkoły początkowej posiada z reguły odrębne pomieszczenie w danym gmachu, odrębne kierownictwo, własne place gier i zabaw i t. p. Daje to możliwość stworzenia odpowiedniej dla każdego wieku atmosfery wychowawczej, niezbędnego zróżniczkowania programów, metod nauczania i t. p.

Liczbę maksymalną dzieci, przypadających na 1 nauczyciela, regulują przepisy 1912 r. („Code of Regulations for Public Elementary Schools in England“ art. 14 i poprzedzające), nie może ona przewyższać 60 na jednego nauczyciela. W praktyce jednak przepis ten nie ma zastosowania, a na 1 nauczyciela przypada przeciętnie 32 dzieci (liczba ta ulega wahanom, zależnie od okręgu szkolnego). Widać to poniżej z zamieszczonej tablicy, zawierającej zarazem klasyfikację okręgów i nauczycieli („Board of Education Raport for the year 1920—21“, Str. 76).

Rodzaj władzy szkolnej miejscowej i rok	Liczba nauczycieli przeciętna na 1.000 dzieci					Ogółem
	Wykwalifikowan. („certificated“)		Niewykwalifikowanych („uncertificated“)	Sił pomocniczych („supplementary“)		
	Kierowników	Nauczycieli				
Hrabstwa	1913—14	8,8	8,7	11,0	5,4	33,9
	1919—20	9,1	9,5	10,4	5,8	34,8
Miasta i okręgi miejskie	1913—14	4,6	14,9	8,6	1,1	29,2
	1919—20	4,7	17,4	7,7	1,0	30,9
Miasta Hrabstw	1913—14	3,9	17,3	6,0	0,6	27,8
	1919—20	4,0	19,3	4,8	0,5	28,6
Londyn	1913—14	3,7	23,6	0,3	0,1	27,7
	1919—20	3,7	24,8	0,4	0,2	29,1
Przeciętna:	1913—14	5,9	14,3	7,7	2,5	30,4
	1919—20	6,0	15,9	6,9	2,6	31,4

W pierwszej rubryce pod nazwą wykwalifikowanych („certificated“) należy rozumieć nauczycieli, mających normalne studia w seminarjach nauczycielskich, pod nazwą niewykwalifikowanych („uncertificated“) — nauczycieli, mających t. zw. przygotowanie wstępne, t. j. szkołę średnią

ogólnokształcąca (lub równoznaczną) i 1—2 lat praktyki, ewentualnie nawet i egzamin kwalifikujący do seminarjów.

Przedostatnia rubryka: „Siły pomocnicze“ (supplementary teachers“) obejmuje prawie wyłącznie nauczycielki, nie mające przepisanych kwalifikacyj, a zatwierdzone przez „Board“ na wniosek władz szkolnych miejscowych i Inspektora J. Kr. Mości — i na podstawie wyników pracy. Zatwierdzenie takie ma moc na przeciąg 1 roku.

Z tablicy tej widać między innymi wzajemny stosunek sił wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych w ogóle i w odniesieniu do poszczególnych ośrodków (np. Londyn), oraz zmiany pod tym względem za przeciąg czasu 1913/14—1919/20 r. szk.

W pracy niniejszej zamieszczam tylko zasadnicze kwestje i dane statystyczne, dotyczące ustroju szkolnictwa wogóle i jego działów w szczególności. Interesujący się bliżej różnymi kwestjami czytelnik będzie musiał sięgnąć do źródeł, które wyliczę w końcu pracy — a znajdzie w nich bezwątpienia dużo ciekawego materiału pod postacią zestawień, wykresów, planów, budynków szkolnych i t. p.

Chciałbym omówić jeszcze w kilku słowach kwestję programów i rozkładów godzin szkolnych.

Program w głównych zarysach podaje cytowane wyżej rozporządzenie z 1912 r. („Code of Regulations 1912“). Obejmuje on dla dzieci młodszych („infant department“) głównie gry i zabawy, ćwiczenia zmysłów, oraz początki nauki czytania, pisania i rachunków. Dla dzieci starszych język angielski, naukę pisania, rachunki, rysunek (łącznie z modelowaniem), lekcje obserwacji i naukę przyrody, geografję, historję, śpiew, higienę i wychowanie fizyczne, przedmioty gospodarstwa domowego (dla dziewcząt), wychowanie moralne, nauka religji jest fakultatywną. Nauczanie jest dwurazowe: dwa „meeting'i“ ranny i popołudniowy po 2 $\frac{1}{2}$ godziny nauki (plus rekreacje) z przerwą 1 $\frac{1}{2}$ —2 godzin. Popołudnia w soboty (a często i cała sobota) są wolne od zajęć, szkoła organizuje jednak wtedy wycieczki, gry i zabawy, ćwiczenia fizyczne i t. p. Szkoła musi mieć w ciągu roku conajmniej 400 meeting'ów (po 2 $\frac{1}{2}$ godz.) nauki, co daje w sumie 1.000 godzin rocznie, a to pod grozą „nieuznania“ jej w przeciwnym wypadku przez władze zwierzchnie i co za tem idzie pozbawienia prawa do otrzymania ustawowego zwrotu kosztów prowadzenia.

We wszystkich kwestjach, dotyczących wykonania programów, metod nauczania i wychowania i t. p. poszczególne władze szkolne miejscowe, a w ich obrębie poszczególne szkoły mają wielką swobodę działania. Za aprobatą „Board'u“ mogą być nawet inne przedmioty szkolne, niż przepisane regulaminami, a wszystko to ma na celu uwzględnianie tych specjalnych odrębnych warunków, w jakich znajduje się każda szkoła pod względem otoczenia (wieś, miasto), warunków socjalnych, zajęć rodziców, zamiłowań dzieci etc. etc.

Rzecz charakterystyczna: Anglja nie uznaje zbiorowej odpowiedzialności i w szkołach np. nie uznaje instytucji rad pedagogicznych.

Odpowiedzialnym za wszystko jest kierownik — zwykle starszy wykwalifikowany nauczyciel (który może być mianowany przeciętnie po 15 latach praktyki szkolnej). Kwestją jego kwalifikacji, taktu i wyrobienia jest ustalenie warunków zgodnej współpracy z gremem.

Co dotyczy programów szkolnych, metod nauczania i t. d. to chciałem nadmienić jeszcze, że władze centralne czuwają nad tem, aby każdemu nauczycielowi dostarczyć jak najwięcej pomocy i literatury. Odpowiednie wydawnictwa szkolne „Board'u“ stanowią dziś kilkadziesiąt dużych tomów, w których czytelnik znajduje cały szereg kwestji z dziedziny np. organizacji szkolnictwa w różnych krajach, metod nauczania poszczególnych przedmiotów i t. p. Poza tem Stowarzyszenia nauczycielskie dbają również o to.

Poniżej zamieszczam tablice z danymi statystycznymi, dotyczącymi szkolnictwa początkowego, za wyłączeniem jednak szkół doksztalcających „continuation schools“, które omówię przy szkolnictwie średnim.

A. Liczba szkół początkowych w Anglii i Walji 1920—21.

	Anglja	Walja	Ogółem
1. Szkół powszech. początkow.	19.084	1.901	20.985
2. Szkół specjalnych	491	13	504
3. Szkół „uznanych“	44	1	45
Ogółem	19.619	1.915	21.534

B. Liczba „przystosowań“ (miejsc) w szkołach powszechnych pocz.

Rok	Szkoly Rad miejskich		Szkoly dobrowolne		Ogółem	
	Liczba	L. miejsc	Liczba	L. miejsc	Liczba	L. miejsc.
1903	5975	3,065.169 (a)	14.238	3,722.317 (a)	20.213	6,787.486 (a)
1921	8776	4,374.030 (b)	12.209	2,717.942 (b)	20.985	7,091.972 (b)

(a) przed przeliczeniem: 10 st.² na 1 dziecko starsze i 9 st.² na 1 dziecko młodsze,

(b) po przeliczeniu.

Liczba miejsc nie odpowiada w całości przeciętnej frekwencji: w roku 1919—20 ta ostatnia wynosiła 5.198.906, a w roku 1920—21 5,216.284 dzieci w stosunku do 5,930.652 dzieci zapisanych i 7,091.972 miejsc w szkołach.

**C. Liczba dzieci zapisanych z podziałem na wiek przed 1. kwietnia 1920
(na rok szkolny 1920—21).**

Wiek		Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem
3	poniżej 4	20.320	18.606	38.926
4	" 5	77.920	69.737	147.657
5	" 6	281.141	270.424	551.595
6	" 7	330.561	322.956	653.517
7	" 8	332.376	325.208	657.584
8	" 9	329.640	322.146	651.786
9	" 10	331.138	323.261	654.399
10	" 11	334.645	326.618	661.263
11	" 12	334.291	329.569	663.860
12	" 13	316.620	313.343	629.963
13	" 14	249.105	252.400	501.505
14	" 15	55.134	57.005	112.139
15	" 16	2.881	3.021	5.902
16	" 17	121	380	501
17	i powyżej	15	70	85
Ogółem		2,995.908	2,934.744	5,930.652

Stosunek liczby „przeciętnej frekwencji“ do liczby „zapisanych dzieci“ wynosił w 1919—20 roku 87.1%.

Poza wymienionymi w tablicy B szkołami w dniu 31. marca 1921 r. było jeszcze w Anglii i Walji 61 szkół, utrzymywanych przez Związki dobroczynne (liczba dzieci w nich nie podana).

Rok szkolny w szkołach angielskich początkowych odpowiada finansowemu, t. j. trwa od dnia 1. kwietnia danego roku do 31. marca następnego.

Klasyfikowanie uczniów odbywa się z reguły w końcu roku szkolnego (najczęściej na podstawie prac piśmiennych), może być jednak przeprowadzane i w odstępach półrocznych (sprawozdania szkolne półroczne). („Code of Regulations“ 1912 art. 3).

W ścisłym związku z realizowaniem powszechnego obowiązku szkolnego pozostaje kwestja organizacji szkół specjalnych, przeznaczonych dla dzieci umysłowo upośledzonych, głuchych, ociemniałych, moralnie zaniedbanych — oraz ewentualnie fizycznie upośledzonych (dzieci gruźlicze, epileptyczne i t. p.). Ustawodawstwo angielskie wszystkie te szkoły podciąga pod jedną kategorię „szkół specjalnych“ (Rozdz. V artykuły 51—69 ustawy).

Szczegółowe dane, dotyczące tej kategorii szkół, znajdzie czytelnik w artykule moim, zamieszczonym w *Ruchu Pedagogicznym* (Nr. 4—6 kwiecień — maj — czerwiec) p. t. „Szkolnictwo specjalne w Anglii i Walji“. Tu nawiasem tylko zaznaczę, dlaczego kwestja szkolnictwa specjalnego

wiąże się ściśle z całokształtem organizacji szkolnej. Oto pomiędzy dziećmi i młodzieżą szkolną istnieje pewien odsetek dzieci upośledzonych umysłowo, głuchych, ciemnych i t. d.

Odsetek ten dla dzieci umysłowo upośledzonych np. wynosi w Anglii około 2⁰/₁₀ w stosunku do ogólnej liczby dzieci w wieku szkolnym. Stanowi to w sumie znaczną liczbę dzieci, dla których są niezbędne odrębne szkoły specjalne, a to ze względu na konieczność stosowania odrębnych metod nauczania, posiadania odrębnych urządzeń szkolnych i t. p. Pozostawianie tych dzieci w szkołach dla dzieci normalnych jest niemożliwe zarówno dla jednych, jak i dla drugich, wyrzucenie ich poza nawias — niedopuszczalne ze względów społecznych.

Państwo musi w znacznym stopniu przyjąć na swoje barki ten obowiązek, pomimo znacznych stosunkowo kosztów. W Anglii i Walji np. kształcenie i wychowywanie dziecka anormalnego kosztuje 4—5 razy więcej, niż normalnego (80—100 f. szt. rocznie na dziecko). Tak znaczne koszty są jednym z powodów, dla których kwestja organizacji szkolnictwa specjalnego postępuje żółtym krokiem nawet w najbardziej uświadomionych pod tym względem społeczeństwach. Bądź co bądź słuszny jest pogląd, że stan szkolnictwa specjalnego w danym kraju jest miarą organizacji szkolnictwa wogóle.

Przechodzę teraz do szkolnictwa „wyższego“ („higher education“)- Terminem tym ustawodawstwo szkolne angielskie obejmuje całe szkolnictwo, wychodzące poza ramy obowiązkowego nauczania początkowego. Znajdujemy tu więc zarówno szkoły średnie ogólnokształcące, jak i dokształcające, i zawodowe i Uniwersytety. O tych ostatnich — jako o takich — niema właściwie mowy ani w ustawie 1921 r. ani w poprzedzających. Uniwersytety stanowią jednostki autonomiczne, utrzymywane są przez miasta, gminy z fundacyj, zapisów i t. p. Wprawdzie w kwietniu 1910 roku został utworzony przy Władzy Centralnej wydział Uniwersytetów („Universities Branch of Board of Education“) — nie znaczy to jednak bynajmniej, że zostały one podporządkowane Władzy Centralnej. Wydział ten powstał jedynie w związku z tem, że Uniwersytety z jednej strony wiążą się ściśle z całokształtem organizacji szkolnej, z drugiej — w Anglii biorą żywy udział w organizowaniu szkolnictwa: prowadzą np. kursy dla nauczycieli (stałe i tymczasowe), delegują swoich przedstawicieli do komisji egzaminów maturalnych w szkołach średnich i t. p. Uniwersytety korzystają z pewnej pomocy państwa, mają jednak własną reprezentację w skarbie „University Grants Committee appointed by Treasury“. W roku szkolnym 1922—23 pomoc państwa na Uniwersytety wynosiła 1,208.1(5 f. szterl. w porównaniu z 1,453.420 f. szt. w roku 1921—22. (Cytowane wyżej „Estimates for Civil Services Clars IV. 10 Str. 63).

Mówiąc w tem miejscu o Uniwersytetach, odbiegam nieco od porządku rzeczy, przyjętego w założeniu, robię to jednak celowo świadomie, na tle bowiem ustroju Uniwersytetów w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanji wystąpią kwestje, dotyczące organizacji szkolnictwa średniego i przygotowania nauczycieli.

Uniwersytety Zjedn. Król. Wielkiej Brytanji różnią się znacznie od uczelni, objętych tą nazwą u nas i wogóle na kontynencie: rozsiane w liczbie kilkudziesięciu (wraz z kolegiami „colleges“, o których mowa poniżej) po imperjum, są one jednostkami autonomicznymi, pozostającymi pod zarządem senatów, a obejmują wszystkie dziedziny nauki, sztuki i techniki, dla których u nas np. istnieją odrębne uczelnie (Politechniki, Akademje sztuki, Konserwatorja muzyczne i t. p.). Kolegja, zakładane i utrzymywane przez Uniwersytety i rozrzucone nieraz (jak np. w Londynie) w kilkunastu miejscach, stanowią integralną ich część, a przygotowują słuchaczy do przyszłej pracy w pewnym obranym przez się kierunku naukowym lub zawodowym, jak np. handlowym, elektro-technicznym, budowlanym i t. d. Uniwersytet np. Londynu, założony w 1836 r. i obejmujący fakultety: sztuki, nauki, teologii, prawa, medycyny, muzyki, inżynierji, nauk ekonomicznych i politycznych, posiada 24 Kolegja, kilka laboratorjów odrębnych jak np. fizjologiczne, eugeniczne, medycyny prewencyjnej i t. p., własne Muzea i szereg szkół przygotowawczych o charakterze specjalnym. Takie np. Kollegjum Królewskie nauki i technologii („Imperial College of Science and Technology“) mieszczące się w dzielnicy South-Kensington S. W. 7 ma wydziały: astrofizyki, botaniki, technologii chemicznej, chemji, patologji porównawczej, mineralogji, entomologji, geologji, matematyki czystej i stosowanej, chemji organicznej, chemji fizycznej, fizyki, fizjologii roślin, techniki, optyki a ostatnio aeronautyki.

Nie sposób wyliczyć tutaj tych wszystkich działów, które funkcjonują pod egidą Uniwersytetów, trzymających rękę na pulsie życia współczesnego Anglji i realizujących z właściwą anglo-sasom praktycznością najróżnorodniejsze potrzeby, zamierzenia i prace.

Niektóre Kolegja i Uniwersytety mają charakter Zakładów — burs ; utrzymują i żywią młodzież akademicką, dbają o ich wychowanie fizyczne, umysłowe i moralne, uprawiają np. pewne specjalne sporty i t. d., inne — charakter korporacyjny; każdy student jest członkiem korzystającym z przywilejów, dochodów i t. d. To też młodzież akademicka ceni i kocha swoje Zakłady, a patriotyzm lokalno-akademicki jest w Anglji na porządku dziennym.

Warunkiem przyjęcia do Uniwersytetu jest wykazanie się odpowiedniemi przygotowaniem do studjów. Do wstępu uprawnia z reguły matura zakładu średniego, przytem Uniwersytety przez swoich przedstawicieli biorą udział w egzaminach maturalnych szkół średnich — względnie nawet pod ich egidą odbywają się wszystkie powyższe egzaminy. Istnieje kilka specjalnych komisji egzaminacyjnych jak „The Oxford and Cambridge Schools examination Board“, „The General School examination of the University of London“, „The Northern Universities Joint Matriculation Board“, t. j. Związek, do którego należą Uniwersytety w Manchester, Liverpooli, Leeds i Sheffield — i wiele innych. Szkoły średnie, którym zależy na uzyskaniu uprawnień, poddają się wymaganiom Uniwersytetów i podlegają niejednokrotnie ich kontroli (wizytacje

asystentów). Prawie wszystkie Uniwersytety są dostępne zarówno dla mężczyzn, jak i kobiet. Długotrwałość studiów rozciąga się od 1 roku (wyjątkowo Uniwersytet w Aberdeen wydział zdrowia publicznego) do 5—6 lat, — przeciętnie wynosi 3—4 lat. Niższym stopniem akademickim jest prawie wszędzie bakalaureat („Bachelor“), wyższymi — stopień magistra i doktora, niektóre Uniwersytety i Kolegia dają poprostu dyplomy. Nauka jest wszędzie płatna, a opłata stosunkowo wysoka — sto kilkadziesiąt f. szt. rocznie. Istnieje jednak cały szereg zapisów i stypendjów dla akademików, przytem rzecz charakterystyczna dla studentów anglo - saskich: ze stypendjów korzystają w zasadzie nie najbiedniejsi, — ale najzdolniejsi, bez względu na ich stan majątkowy. Szczegółowe dane co do różnych Uniwersytetów znajdujemy w sprawozdaniu „Boardu z r. 1918“ (The Universities of the United Kingdom of Great Britain and Ireland“ London. Stationery Office Kingsway London W. C. 2 1918). Liczba ich wynosi kilkanaście, a jeżeli policzymy i Kolegia, jako oddzielne jednostki — z górą 50. Dane co do liczby studentów podać jest trudno, gdyż w sprawozdaniach zestawiane są razem liczby rzeczywistych studentów i słuchaczy różnych stałych i tymczasowych kursów dziennych i wieczornych, organizowanych przez Uniwersytety. Dużo danych w odniesieniu do poszczególnych Uniwersytetów znajduje się w cytowanym sprawozdaniu „Board'u“ z 1918 r. Znajdujemy tam — poza faktycznym materiałem sprawozdawczym — dużo ciekawych i charakterystycznych szczegółów, dotyczących ustroju, życia wewnętrznego, praw i przywilejów danych uczelni. Jeden z najstarszych np. Uniwersytetów w Oxford, liczący kilkanaście tysięcy studentów, podwójną własnych reprezentantów w parlamencie, sprawuje władzę sądową nad swymi członkami w zakresie prawa cywilnego i karnego — i korzysta z innych podobnych przywilejów.

Przechodzę teraz do szkolnictwa „wyższego“, który to termin — jak zaznaczyłem wyżej — obejmuje całe szkolnictwo, wykraczające poza ramy obowiązkowego początkowego, a ze szkolnictwa początkowego jedynie t. zw. doksztalające kursy i szkoły („continuation schools“). To obowiązkowe doksztalanie zalicza się dlatego do szkolnictwa „wyższego“, że opiekę i kontrolę nad niemi roztaczają władze szkolne miejscowe dla wychowania wyższego. Jest ono obowiązkowe i bezpłatne (jak całe obowiązkowe nauczanie), a dotyczy młodzieży, która ukończyła szkoły początkowe, a poprzestając na tem, przechodzi do pracy zarobkowej: czeladnicy, subjekci w sklepach i t. p.

O szkołach doksztalających traktuje art. 75—79 ustawy. Sprawozdanie roczne „Board'u“ z roku 1920—21 nie podaje ścisłych danych co do liczby i frekwencji młodzieży szkół i kursów doksztalających, a to prawdopodobnie z tej racji, że od chwili dokładnego ujęcia tej kwestji (1918 r.) do chwili zestawienia sprawozdania upłynął zbyt krótki okres czasu, aby dokładne dane liczbowe można było zebrać — tembardziej, że doksztalanie odbywa się w różnego rodzaju szkołach zawodowych na kursach dziennych, wieczornych i t. p. Kwestję tę zresztą

precyzuje dopiero ustawa 1921 r., podając w rozdz. VIII. art. 90—108 szczegółowe warunki, dotyczące zajęcia i pracy dzieci w wieku od 12—14 lat. Art. 92 głosi np.: że „dziecko w wieku poniżej 12 lat nie może być pociągnięte do pracy; dziecko w wieku 12—14 lat tylko do pewnych rodzajów pracy, przy tem w każdą sobotę nie może pracować więcej niż 2 godziny, w inne dni — o ile jest obowiązane uczęszczać do szkoły — w godzinach przed zamknięciem szkoły; wogóle dziecko w tym wieku nie może pracować przed godz. 6 rano i po godz. 8 wieczorem“. Ustęp (2) art. 91 głosi, że pod żadnym warunkiem młodzież poniżej 16 lat „nie może się zajmować zarobkiem ulicznym: jak sprzedawanie gazet (to warunkowo zależnie od zarządzeń władz miejscowych), zapalek, kwiatów lub innych artykułów, czyszczeniem butów, śpiewem, pokazywaniem „sztuk“ i t. p. Sprawozdanie Wydziału higieny szkolnej z roku 1920 („Board of Education Annual Report of the Chief Medical Offices 1920. London Stationery Office. Str. 223) zawiera na str. 173 dane dotyczące pracy dzieci w wieku 12—14 lat. W 1920 r. w Anglii i Walji było 27.867 dzieci poniżej 14 lat zajętych w połowie („half-time labour“), 64.141 zajętych w całości („whole time labour“) — ogółem 92.000 pracujących w wieku 12—14 lat. Większość przypada na ośrodki przemysłowe i handlowe. Liczba dzieci odrzuconych t. j. zgłaszających się a nie przyjętych wynosiła ogółem 11.638, z tych 7.992 ze względu na stan zdrowia. Liczba młodzieży pracującej w wieku od 12 do 16 lat w całym Zjednoczonym Królestwie wynosiła w 1920 r. 436.637. Każde z dzieci przyjmowanych do pracy jest oczywiście badane przez lekarzy. Musimy skonstatować, że odbiega to znacznie od warunków życia dziecka w Polsce, a zwłaszcza w b. Kongresówce. Za przekroczenie przepisów prawnych w powyższych wypadkach rodzice są pociągani do odpowiedzialności, — dziecko ewentualnie może być umieszczone w Zakładzie wychowawczo -poprawczym. Inny jeszcze artykuł głosi, że władze szkolne miejscowe obowiązane są wizytować przez swoich funkcjonariuszy wszystkie miejsca pracy dzieci i młodzieży. Miejmy nadzieję, że i w Polsce doczekamy się podobnego ustawowego ujęcia tych zasadniczych kwestyj, dotyczących opieki nad dziećmi i młodzieżą. A ile wysiłków wkładają łącznie państwo, gminy i społeczeństwo angielskie, aby zorganizować dla tej młodzieży ogniska zdrowej pracy i rozrywek (!) Dużo ciekawych uwag mogą nastęrczyć pod tym względem cytowane już sprawozdania departamentu higieny szkolnej (p. t. „The Health of the School Child“ Annual Report of the Chief Medical Offices of the Board of Education for the year 1921“. London. His. Majest's Stationery Office 1922 (str. 109) i poprzednie z 1920 r.

Kwestja szkolnictwa średniego w Anglii zaczęła wchodzić na właściwe tory od r. 1890, kiedy to z inicjatywy Uniwersytetu w Oxfordzie grono pedagogów przeprowadziło ankietę, dotyczącą stanu szkolnictwa średniego. Od roku 1892 liczba szkół średnich prywatnych zaczęła się zmniejszać i zmniejsza się nadal z każdym rokiem, a to w związku z ingerencją władzy centralnej w tę dziedzinę szkolnictwa i nałożeniem

na władze szkolne miejscowe obowiązku zakładania i utrzymywania szkół średnich publicznych. W r. 1905 było już w Anglii (za wyłączeniem Walji) 122 szkoły średnie, utrzymywane przez władze szkolne miejscowe, w r. 1910, z ogólnej liczby 841 szkół średnich, zamieszczonych na liście subsydjowanych przez państwo do kategorii publicznych należało 325, pozatem 87 szkół należało do kategorii „uznanych“, „efficient“, co łącznie ze 109 szkołami w Walji stanowiło w sumie 1.039 szkół średnich, pozostających pod kontrolą państwa. Liczba uczniów tych szkół wynosiła 172.244 (chłopców 92.743, dziewcząt 79.501). Encyklopedia wychowania prof. Monroe tom II. str. 477).

Jak widać z zestawień liczbowych przez szereg lat kolejnych, szkolnictwo średnie wchodziło stopniowo w ogólny system szkolnictwa i zaczęło zmieniać zasadniczo charakter, przechodząc z dawniejszych zakładów a w wielu wypadkach poprostu u przedsiębiorstw prywatnych na instytucje publiczne. Ustawa z 1918 roku i 1921 r. nie traktując wyraźnie o szkołach średnich, określają jednak wiek maksymalny ukończenia normalnej szkoły powszechnej na 12 lat i warunki dalszego kształcenia i dokształcania młodzieży, a regulamin Board'u w odniesieniu do szkół średnich z r. 1921 („Regulations for Secondary Schools 1921) ustala czas trwania nauki w szkole średniej, a pośrednio i miejsce tej szkoły w ogólnym ustroju szkolnictwa. Jednym mianowicie z warunków uznania szkoły średniej jest ten, aby wychowankowie pozostawali w niej co najmniej 16 lat. Wiek przyjęcia z reguły określa się na 12 lat. (Report of the Board of Education for the year 1920—21 str. 25 § 58).

Artykuł 118 ustawy z 1921 roku (p. 2) ustala, że pomoc państwa na publiczne szkoły średnie odpowiada normom przyjętym dla szkolnictwa początkowego (zwrot przez państwo 50% wydatków władzom szkolnym miejscowym). Dzisiejszy stan rzeczy jest jeszcze przejściowym pod względem wieku młodzieży szkół średnich, długotrwałości kursu szkoły średniej, i warunków subsydjowania przez państwo. Zasada jednak jest postawiona i z każdym rokiem warunki rzeczywiste będą coraz bardziej odpowiadały normom ustawowym. Mówiąc o stanie przejściowym, nie można pominąć milczeniem wyjątkowych przywilejów, jakimi cieszą się takie uczelnie średnie jak Winchester, ufundowana w 1382 r., Etau w 1440, Shrewsbury w 1552, Westminster w 1560, Rugby w 1567, Harrow w 1571, Charterhouse w 1611 r. a dodatkowo St. Pauls w 1509 r. i Merchant Taylor's w 1561 r. — obie ostatnie w Londynie. Szkoły te bogato zaopatrzone i doskonale prowadzone uchodzą w Anglii za pepiniery szkolnictwa narodowego i stanowią jednostki oparte na własnych statutach.

Według cytowanego już sprawozdania Board'u liczba szkół średnich, umieszczonych na liście będących pod kontrolą państwa wynosiła w Anglii w 1921—22 roku 1.114, liczba wychowanków w nich 330.258. W stosunku do ubiegłego roku liczba szkół wzrosła o 38, wychowanków o 18.500. Szczegółowe dane co do liczby i wieku młodzieży porównawczo z poprzednimi latami zawarte są w poniższej tablicy. (Report of The Board

of Education for the year 1920—21, str. 28). Sprawozdanie to opuściło druk w 1922 r. i dlatego niektóre dane dotyczą już roku następnego 1921—22.

Liczba wychowanków	w wieku poniżej 10 lat	od 10—12 lat	od 12—16 lat	od 16—18 lat	18 lat i powyżej	Ogółem
Na 1. paźdz. 1914	14385	30468	120176	14488	990	180507
1. paźdz. 1917	19577	40709	141498	14506	689	216979
1. paźdz. 1918	23187	48723	157559	15018	703	246190
przyrost	+ 3610	+ 8014	+ 16061	+ 1512	+ 14	+ 29211
1. paźdz. 1918	23187	48723	157559	16018	703	246190
1. paźdz. 1919	27077	56382	178017	19594	1038	282108
przyrost	+ 3890	+ 7659	+ 20458	+ 3576	+ 335	+ 35918
1. paźdz. 1919	27077	56382	178017	19594	1038	282108
1. paźdz. 1920	29730	61208	196748	22857	1215	311758
przyrost	+ 2653	+ 4826	+ 18731	+ 3263	+ 177	+ 29650
1. paźdz. 1920	29730	61208	196748	22857	1215	311758
1. paźdz. 1921	28893	62100	210731	27113	1421	330258
przyrost	- 837	+ 892	+ 13983	+ 4256	+ 206	+ 18500

Odpowiednia tablica dla Walji przy 129 szkołach przedstawia się, jak następuje:

Liczba wychowanków	poniżej 10 lat	od 10—12	od 12—16	od 16—18	18 lat i pow.	Ogółem
1914 rok	102	1544	14507	2039	105	18377
1917 rok	129	1862	17359	2123	76	21549
1918 „	120	2129	19211	2144	93	23697
różnica	- 9	+ 267	+ 1852	+ 21	+ 17	+ 2148
1918 rok	120	2129	19211	2144	93	23697
1919 „	138	2211	20534	2747	124	25754
różnica	+ 18	+ 82	+ 1323	+ 603	+ 31	+ 2057
1919 rok	138	2211	20534	2747	124	25754
1920 rok	149	2444	22883	3042	178	28696
różnica	+ 11	+ 233	+ 2349	+ 295	+ 54	+ 2942
1920 rok	149	2444	22883	3042	178	28696
1921 „	97	2501	23928	3609	222	30357
różnica	- 52	+ 57	+ 1045	+ 567	+ 44	+ 1661

Inne tablice tamże (str. 26—27) podają liczbę szkół z podziałem na kategorie szkół i wychowanków z podziałem na płeć mianowicie:

I. Anglja.

1. Szkoły średnie na liście subsydjowanych.

	Liczba szkół	Liczba wychowanków		
		Chłopców	Dziewcząt	Ogółem
1919—20 r.	1022	147268	134840	282108
1920—21 r.	1076	160779	150979	311758

2. Szkoły nie subsydjowane.

	Liczba szkół	Liczba wychowanków		
		Chłopców	Dziewcząt	Ogółem
1919—20 r.	202	20394	15958	36352
1920—21 r.	252	24649	20230	44979

3. Ogółem szkół uznanych „efficient“ (będących pod kontrolą państwa).

	Liczba szkół	Liczba wychowanków		
		Chłopców	Dziewcząt	Ogółem
1919—20 r.	1224	167662	150798	318460
1920—21 r.	1328	185428	171209	356637

II. Walja.

1. Szkoły średnie na liście subsydjowanych.

1. październik	Liczba szkół	Liczba wychowanków		
		Chłopców	Dziewcząt	Ogółem
1919 r.	119	12026	13728	25754
1920 r.	129	13435	15261	28696

2. Szkoły nie subsydjowane.

1. październik	Liczba szkół	Liczba wychowanków		
		Chłopców	Dziewcząt	Ogółem
1919 r.	5	439	349	788
1920 r.	9	527	1104	1631

3. Ogółem liczba szkół uznanych (w Walji).

1. październik	Liczba szkół	Liczba wychowanków		
		Chłopców	Dziewcząt	Ogółem
1919 r.	124	12465	14077	26542
1920 r.	138	13962	16365	30327

U w a g a. Z reguły szkoły są odrębne dla chłopców i dziewcząt, w ogólnej jednak liczbie było sto kilkadziesiąt szkół koedukacyjnych. Poza szkołami średnimi w ścisłym znaczeniu tego słowa na podstawie regulaminu z 1917 r. na liście szkół uznanych mogą być umieszczone i klasy, względnie szkoły przygotowujące młodzież w wieku do 13 lat. W 1920—21 r. takich szkół przygotowawczych („Preparatory Schools“) było w Anglii 60 z liczbą wychowanków 5042. (W Walji nie było ich wcale), które to liczby włączone są do tablic powyżej zamieszczonych (1, 2, 3). Sprawozdanie Board'u nie wykazuje, jaka liczba dzieci przechodzi ze szkół początkowych do średnich? Jak można wnioskować jednak z całości materiałów, jest ona stosunkowo niewielka: jedynie młodzież najzdolniejsza idzie w tym kierunku, większość przechodzi do szkół zawodowych. Niektóre bardzo zresztą niekompletne dane co do tej kwestji można znaleźć w sprawozdaniach lekarzy szkolnych poszczególnych okręgów szkolnych: przeprowadzając mianowicie badania wychowanków szkół średnich, zanotowują oni, które z dzieci były już badane poprzednio w szkołach początkowych. Liczby te zależą jednak od warunków danego okręgu szkolnego i szeregu przyczyn, trudnych do uchwycenia ze względu na brak kompletnego materiału: wahają się one w granicach 15% — 50%. Oficjalnie każda uznana szkoła średnia musi rezerwować około 25% miejsc dla dziatwy szkół początkowych.

Szkoły średnie zasadniczo dzielą się na kilka typów: humanistyczno - klasyczny, realny, techniczny (o tych ostatnich mowa będzie osobno). Terminologia nie jest ściśle ustalona, a w związku z zaznaczonym wyżej faktem dużej swobody miejscowych czynników i kierownictw szkół w układaniu programu i planu szkolnego odpowiednio do miejscowych potrzeb i warunków, omówienie tej kwestji wymagałoby monograficznego ujęcia szkolnictwa średniego. Wogóle widoczne jest ogromne zróżniczkowanie szkół pod względem programu i metod nauczania. Z reguły program szkoły średniej obejmuje: angielski (język i literaturę), co najmniej jeden język obcy, geografję, historję, matematykę, nauki ścisłe (i zajęcia praktyczne, rysunek, wychowanie fizyczne, — dla dziewcząt dodatkowo: szycie, pranie, gotowanie, utrzymanie domu, higienę domową. (Regulations 26/V. 1919 Secondary Schools).

Szkoły średnie z reguły przyjmują wychowanków na podstawie egzaminu wstępnego najczęściej z języka i rachunków. Tak zwany pierwszy egzamin („first examination“) i drugi („second examination“, albo „higher Certificat examination“) to nasze egzaminy maturalne. Egzaminy w szkołach angielskich mają swoją odrębną historję i literaturę. Sprawę tę między

innymi omawia prof. Bronisław Bouffal w pracy p. t. „Szkolnictwo średnie w Anglii“, Warszawa, Gebethner Wolff 1908. Patrz również Encyklopedia Wychowania P. Monroe T. II, str. 533 „English System of School Examinations“. System egzaminów wstępnych, przejściowych, końcowych egzaminów dla otrzymania stypendjum i t. d. pozostawia w Anglii wiele do życzenia i od niedawna dopiero stał się przedmiotem badań, narad i konferencji czynników miarodajnych.

Liczba maturzystów w latach kolejnych 1918, 1919—20, 1920—21 przedstawia się jak następuje:

Rok	Pierwszy egzamin		Drugi egzamin	
	Liczba szkół	L. maturz.	Liczba szkół	L. maturz.
Lipiec 1918	780	14232	127	560
„ 1919—20	960	22292	368	2032
„ 1920—21	1007	25599	510	3026

U w a g a. Drugi egzamin jest jakby wyższego stopnia, uprawnia do wstępu do wszystkich prawie wyższych zakładów naukowych, podczas kiedy pierwszy obejmuje grupy przedmiotów jak np.: I. angielski, historję, geografję, II. języki klasyczny i języki nowożytne, III. matematykę i przyrodę. Obecnie ustala się t. zw. system „akredytywny“ — rodzaj naszych praw rządowych.

Rok szkolny w szkołach średnich zaczyna się od 1. sierpnia. Szkoła musi się wykazać liczbą conajmniej 36 tygodni pracy w ciągu roku przy 4 godzinach tygodniowo lekcyj. Nauka jest płatna, a opłaty wahają się od 8—30 f. szt. rocznie, zaś w szkołach zakładanych i utrzymywanych przez władze szkolne miejscowe w granicach 6—14 f. szt. rocznie. Jednakże każda uznana szkoła musi rezerwować około 25% miejsc wolnych od opłaty dla młodzieży szkół powszechnych. W większości wypadków młodzież ta korzysta ze stypendjów i w ten sposób pokrywają się koszty jej kształcenia. W dniu 1. października 1920 r. liczba takich miejsc („free places“) w uznanych szkołach średnich wynosiła 95.105 i stanowiła 30,5% w stosunku do ogólnej liczby wychowanków

Co do personelu nauczycielskiego to liczbę ich i kwalifikacje wykazuje następująca tablica, dotycząca stanu z dnia 31. marca 1921 r (Cytowane sprawozdanie Board'u str. 29).

	Mężczyzn			Kobiet		
	Kier.	naucz.	Ogółem	Kier.	naucz.	Ogółem
1. Ze stopniem naukowym („graduates“)	635 (98)	4473 (474)	5108 (372)	313 (27)	4582 (486)	4895 (513)
2. Bez stopnia naukowego („non-gradu.“)	24 —	2197 (139)	2221 (139)	92 (4)	4166 (238)	4258 (242)
Ogółem	659 (98)	6670 (613)	7329 (711)	405 (31)	8748 (724)	9153 (755)

Liczby w nawiasach odnoszą się do Walji.

W dniu 1. października 1920 roku 2.777 klas (w 696 szkołach) miało ponad przepisową normę 30 dzieci na klasę, a z tych 97 klas — ponad 35 dzieci.

Do liczby uznanych i zamieszczanych na liście subsydjowanych zalicza się również kursy średnie doksztalające conajmniej 2-letnie („advanced courses“) czynne przy niektórych szkołach, a przeznaczone dla wychowanków, którzy mają maturę („First examination“). Kursów takich było:

	dla chłopców	dla dziewcząt	Koeduka- cyjnych	Ogółem 1920—21	Ogółem 1919—20
A. Kurs (nauki ścisłe i matematyka)	128 (11)	33 (3)	32 (9)	193 (23)	171 (18)
B. Kurs (klasyczne)	32 (1)	2 —	— —	34 (1)	28 (1)
C. Kurs (studja nowożytnie)	35 —	89 (2)	20 (6)	144 (8)	115 (3)
Ogółem	195 (12)	124 (5)	52 (15)	371 (32)	314 (22)

Liczby w nawiasach odnoszą się do Walji.

W jednym z artykułów, dotyczących szkolnictwa w Anglii a zamieszczonych w Encyklopedji wychowawczej prof. Monroe, znajduje się wyrażenie, że o ile termin „szkolnictwo średnie“ ma pewne określone w Anglii znaczenie, o tyle termin „szkoła średnia“ jest jakąś anomalją, gdyż trudno jest z całej masy najróżnorodniejszych szkół tego typu wynioskować, czym jest właściwie „szkoła średnia“? Artykuł ten datuje z 1911 r. do obecnej chwili upłynęło kilkanaście lat, a przez ten czas nastąpiło dużo zasadniczych zmian i szkoła średnia w Anglii ma wyznaczone miejsce i rolę w ogólnym systemie szkolnictwa. Dawniej szkoły średnie dzieliły się na 3 kategorie: do pierwszej zaliczało się szkoły, kształtujące młodzież do 18 roku życia, do drugiej do 16 roku, do trzeciej do 14 roku. Dziś szkoła średnia zbliża się stopniowo do 4-letniej szkoły, obejmującej młodzież w wieku 12—16 lat z programami i organizacją, dostosowanymi do tego okresu kształcenia i wychowania młodzieży, oraz innych kategorii szkół.

Szkoły techniczne wraz z odpowiednimi kursami wieczornymi — stanowią w Anglii odrębną kategorię, ze względu na swój specjalny zawodowy kierunek. Termin „technical education“ obejmuje szkoły techniczne, technologiczne i handlowe. Władza centralna rozciąga nad nimi kontrolę przez osobny wydział „inspekcji szkół technicznych i wieczornych i szkół sztuki“, a pod względem organizacji i potrzeb uczelni tego typu pozostaje w stałym kontakcie z licznymi stowarzyszeniami i instytucjami zawodowymi, jak np. „Joint Industrial Councils and Industrial Research Associations“, „Institution of Mechanical Engineering“ i t. p. W rozwoju tego typu szkół w ostatnich latach zaznaczają się 3 okresy:

1. lata 1889—1904 od ustawy dotyczących kształcenia zawodowego (The Technical Instruction Acts 1889 i 1891) ustalających między

innemi źródła pokrycia kosztów tego szkolnictwa z t. zw. podatku „whiskey money“, — po przez ustawę z 1893 r. „Technical Education Board“ — do 1904 r. kiedy to ustalone zostały władze szkolne miejscowe;

2. od 1904—1909 r. — dalsze kierownictwo „Technical Instruction Board'u“ — okres organizacji;

3. od 1909 r. do obecnej chwili — zespolenie władz i szkół — między innymi współpraca Uniwersytetów, Politechnik i t. p.

Art. 70 ustawy z 1921 r. głosi, że „władza szkolna dla wychowania wyższego winna ustalić potrzeby szkolnictwa w swoim okręgu i przedsięwziąć — w porozumieniu z Boardem — takie kroki, jakie się okażą niezbędnymi, aby popierać szkolnictwo wyższe i zapewnić zespolenie wszystkich form szkolnictwa. Tym artykułem ogólnie objęte są wszystkie kategorie szkół, — szczegóły reguluje się w drodze osobnych przepisów i regulaminów.

Między szkołami technicznymi znajdujemy przede wszystkim t. zw. „Junior technical schools“ (szkoły niższe techniczne) przeznaczone dla wychowanków szkół powszechnych, kształcących się na rzemieślników, techników, handlowców i t. p. W roku szkolnym 1919—20 liczba tych szkół wynosiła:

Liczba szkół	Liczba kursów		Liczba słuchaczek	
	a) 2-letni kurs	b) 3-letni kurs	a) chłopców	b) dziewcząt
78	69	33	8.522	1.289

Większość chłopców kształciła się na techników, dziewcząt — na krawczyń.

W 1920—21 roku liczba takich szkół wzrosła do 84 — w tem 69 dla chłopców i 15 dla dziewcząt (20 z nich było w Londynie).

Poza niższymi szkołami technicznymi istnieje szereg średnich i wyższych, — warunkiem przyjęcia do których jest ukończenie szkoły średniej, przeważnie wieczornych o najróżnorodniejszych kierunkach, programach i czasie trwania kursów. Pojęcie o tem daje zestawienie kursów wieczornych w rocznym sprawozdaniu Hrabstwa Londyn za rok 1921 („Annual Report of the Council“ 1921 vol. IV Education Published by the London County Conneil 1922 r. Strona 19).

Dane co do ogólnej liczby tych szkół w 1919—20 roku znajdujemy na str. 40 i 43 cytowanego sprawozdania Board'u w r. 1920—21.

Pod kierunkiem władz szk. miejsc.		Pod kierunkiem innych ciał	
Liczba szkół	Liczba słuchaczy	Liczba szkół	Liczba słuchaczy
3979 (615)	704105 (48117)	216 (16)	37521 (712)

przyczem liczby w nawiasach odnoszą się do Walji. W liczbie tej było 435 szkół prowadzących kursy dla 22 248 nauczycieli i 180 jednorocznych klas „Stowarzyszenia kształcenia robotników“ (patrz niżej) dla 6239 słuchaczy (robotników dorosłych).

Do szkół technicznych zalicza się i t. zw. klasy uniwersyteckie („University Tutorial Classes“). Stanowią one coś w rodzaju Uniwersytetów dla dorosłych robotników, prowadzone są w porozumieniu ze „Stowarzyszeniem kształcenia robotników“ („Workers Educational Association“). W 1913—14 roku przeciętny kurs trwał 3 lata, wspomniane Stowarzyszenie jednak wystąpiło o skrócenie kursu, o zorganizowanie szeregu odczytów na dany temat i t. p., że w obecnym stanie rzeczy długotrwałość i programy tych kursów są różne. Władze szkolne miejscowe prowadzą je przy współpracy i pod kierunkiem Uniwersytetów. Zapomoga państwa na „uznane“ kursy wynosi 45 f. szt. na klasę rocznie.

W 1920—21 r. klas takich było 299, a liczba słuchaczy wynosiła 7.097 (w tem 4.896 mężczyzn i 2.201 kobiet).

W dalszym ciągu do kategorii szkół technicznych zaliczone są t. zw. szkoły i klasy sztuki. Liczba tych szkół i słuchaczy w 1912—20 wynosiła w Anglii: (Cytowane sprawozdanie Board'u Str. 42)

Liczba szkół	Liczba słuchaczy			
	a) mężczyzn		b) kobiet	
	Całkowity kurs	Częściowy kurs	Całkowity kurs	Częściowy kurs
202	2.350	19.723	2.229	19.808

a dodatkowo było czynnych 46 klas sztuki z ogólną liczbą 3.243 słuchaczy. W 1920—21 roku liczba szkół wzrosła do 203, a liczba klas odrębnych spadła do 43.

Dla Walji odpowiednie liczby wynoszą: (Cyt. sprawozd. str. 46)

Rok szkolny	Słuchacze całkowitego kursu	Słuchacze częściowego kursu	Ogółem
1919—20	75	790	865
1920—21	104	1.007	1.111

Liczba słuchaczy klas sztuki wynosiła w 1919—20 roku 156, a w 1920—21 roku — 155. Do tego należy doliczyć jeszcze kursy niestałe dokształcające, dwutygodniowe, miesięczne, letnie i t. p. Sprawozdanie nie ujmuje ich jednak w dokładne zestawienia i tablice.

Wszystkie szkoły i kursy techniczne organizowane są przeważnie w dużych ośrodkach — miastach, okręgach przemysłowych i handlowych, a programy, długotrwałość kursu i t. d. są ściśle zależne od miejscowych potrzeb i kierunków pracy. Życie przemysłowe i handlowe Anglii bije niezmiernie żywym tętnem, a względy konkurencji z innymi krajami zmuszają ją do czuwania nad szkolnictwem zawodowym.

Z suchych, zamieszczonych powyżej zestawień ciekawych, dotyczących szkolnictwa „technicznego“, trudno byłoby czytelnikowi zorjentować się bliżej co do kierunków, programów i wartości tego działu szkół. Uzupełnie więc podany wyżej materiał danymi, dotyczącymi

Hrabstwa Londynu a zaczerpniętymi z obszernego planu organizacji szkolnej na rok 1921, który obok rysu historycznego rozwoju zawiera dużo danych co do faktycznego stanu szkolnictwa w roku 1920 i poprzedzających. Ten plan organizacji „Scheme of the Local Education Authority“, — który Rada miejska Hrabstwa Londynu przedstawia Board'owi do zatwierdzenia w myśl obowiązującej ustawy, jest dużą pracą, obejmującą 112 stron druku dużego formatu, w tem plany budynków szkolnych, mnóstwo wykresów, zestawień i t. p.

Należy nadmienić, że wszystko, co dotyczy szkolnictwa zawodowego, to w Londynie znajduje swój wyraz i urzeczywistnienie.

Otóż zasadniczo biorąc, w szkolnictwie „technicznym“ odróżnia się:

1. Szkoły średnie o kursie 2-letnim lub 3-letnim, przeznaczone dla młodzieży w wieku 14—18 lat (junior commercial“ i „junior technical institutes“);

2. Odpowiadające tamtym Szkoły wyższe — Akademje handlowe, Politechniki i instytuty techniczne. — Słuchacze szkół średnich mają zapewnione przejścia do odpowiednich wyższych, których kurs trwa przeciętnie 3 lata, a niejednokrotnie dłużej — do 5-ciu lat. Ukończenie szkoły wyższej daje prawo do dyplomu inżyniera danego działu i wyższego dyplomu handlowego;

3. Szkoły i kursy zawodowego przygotowania rzemieślników, techników, pracowników domowych: jako to kucharzy, lokaj, ogrodników i t. p., a w dziale kobiecym: krawczyń, pracownic, w dziale trykotaży, służby domowej i t. p.;

4. Szkoły i klasy sztuki — średnie i wyższe kształcące rzemieślników, techników i artystów - malarzy i muzyków i t. p.;

4. Wolne kursy dokształcające, jak np. wspomniane wyżej Uniwersytet robotniczy, kursy administracyjne dla urzędników i t. p.

Uczelnie te są dzienne i wieczorne, przeznaczone dla obu płci, lub dla każdej z nich oddzielnie; długość kursu i programy są różne i odpowiadają ściśle potrzebom miejscowym (patrz cytowana, praca str. 51). Organizację ich stanowi niejednokrotnie pewien zwarty i celowy system. Pod względem np. organizacji szkół handlowych Hrabstwo Londyn podzielone jest na 25 okręgów; w każdym z nich jest wyższa szkoła handlowa — jakoby opiekunka wszystkich innych, w której ześrodkowują się prace, dotyczące ogólnego kierunku w danej dzielnicy, która jest łącznikiem między władzami miejscowymi szkolnymi, Uniwersytetami i czynnikami społecznymi, która i sprawuje kontrolę nad swemi młodszymi siostrami.

Obraz szkolnictwa wogóle i zawodowego w szczególności, byłby niezupełny, gdybyśmy pominęli tutaj t: zw. „industrial schools“ i „reformatory schools“. W dokładnym tłumaczeniu terminy te oznaczają: „szkoły zawodowe“ i „szkoły poprawcze“. Właściwie jednak są to t. zw. Zakłady wychowawcze i wychowawczo - poprawcze, przeznaczone dla młodzieży obojga płci moralnie zaniedbanej, pozbawionej opieki, wymykającej się z pod obowiązku szkolnego i t. p.

Wszystkie Zakłady tego typu podlegają Ministerstwu spraw wewnętrznych „Home office“, a organizacja ich jest oparta na ustawie z 1908 r. „Children Act 1908“. W sprawozdaniach centralnej władzy oświatowej nie znajdujemy o nich żadnej wzmianki, do czuwania jednak nad nimi powołane są władze szkolne miejscowe (ściśle mówiąc, Rady poszczególnych Hrabstw, miast i t. d., więc te same władze, które są władzami szkolnymi) i w ten sposób w najniższej instancji zapewnione jest współdziałanie odpowiednich władz (patrz art. 10 wspomnianej ustawy „Children Act 1908“). Zakłady wychowawcze przeznaczone są w zasadzie dla młodzieży w wieku do 14 lat, wychowawczo-poprawcze do 16 lat, mogą jednak w pewnych wypadkach przyjmować młodzież i poza temi granicami. Podstawą programów pracy tych Zakładów jest przygotowanie zawodowe: szewstwo, krawiectwo, stolarstwo, ogrodnictwo, gospodarstwo domowe (dla dziewcząt), sztuka drukarska, introligatorstwo i inne (jak np. przygotowanie do orkiestr).

W 1918—19 roku liczba tych szkół wynosiła: 1. Szkół poprawczych: dla chłopców 28, dla dziewcząt 10, razem 38; 2. Szkół wychowawczych: dla chłopców 68, dla dziewcząt 44, mieszanych 8, razem 120; 3. Szkół wychowawczych krótko - terminowych 10; 4. Dziennych („przychodnich“) 6. Ogółem 174. Pozatem była pewna liczba internatów - ognisk „Auxiliary Homes“, w których młodzież tej kategorii mieszka i otrzymuje pożywienie, a uczeńsza na zajęcia do szkół, do rzemieślników, na kursy wieczorne i t. d. Ognisk takich było 22, w tem 16 dla chłopców i 6 dla dziewcząt.

Liczba dzieci i młodzieży w dniu 30. września 1919 r. wynosiła: 1. W szkołach poprawczych: 4.020 chłopców i 429 dziewcząt; 2. w Zakładach wychowawczych: 8.974 chłopców i 2.424 dziewcząt; 3. w Zakładach wychowawczych krótko - terminowych 951 chłopców; 3. w Zakładach przychodnich 861, — ogółem 17.665 (Home Office. The Reformatory and Industrial Schools Directory, 1920. London. Stationery Office 1920). W ostatnich latach liczba szkół tego typu zmniejszyła się o kilkanaście, a liczba dzieci spadła do 15.000.

Do szkolnictwa „wyższego“ zalicza się wszystkie instytucje, mające na celu przygotowanie i doksztalcanie nauczycieli. Stanowią one bądź Zakłady odrębne, bądź łączą się w całość z innymi instytucjami kształcenia młodzieży, jak zobaczymy poniżej.

Kwestja kształcenia i przygotowania nauczycieli w historycznym rozwoju przedstawia się według prof. Monroe (cytow. Encyklopedia Wychowania t. V str. 520), jak następuje: do 1.800 roku w Anglii i Walji nie było kształcenia nauczycieli w ścisłym znaczeniu tego słowa; wprowadzie w 1703 r. Stowarzyszenie Propagowania Wiedzy Chrześcijańskiej („Society for Promoting Christian Knowledge“) zainicjowało utworzenie instytucji kształcącej nauczycieli, wyniki jednak były prawie żadne. W 1833 roku rząd odczuwając ogromny brak nauczycieli, przeznaczył pierwszą zapomogę w wysokości 10.000 f. szt. na organizowanie szkół wzorowych, a w parę lat później Komitet Rady Wychowania uchwalił

przeznaczać rokrocznie pewne sumy na tworzenie seminarjów nauczycielskich. W okresie ówczesnych walk i przeciwieństw partyjno-religijnych, sumy te trzeba było dzielić pomiędzy poszczególne obozy i nie wystarczały one na należyte zorganizowanie odpowiednich instytucji. W tym samym prawie czasie Kay Shuttleworth (sekretarz Rady Komitetu Wychowania) postawił wniosek przejścia z Holandji systemu t. zw. praktykantów nauczycieli („Pupil-teacher system“). System ten, przyjęty w Anglii i zachowany z pewnymi zmianami do chwili obecnej, polegał na tem, że kierownik szkoły dobierał sobie na przeciąg 5 przeciętnie lat starszego chłopca, który pod jego okiem w klasie zdobywał niezbędne kwalifikacje zawodowe, praktykant pobierał naukę bezpłatnie, a za pomoc i zastępstwa kierownika otrzymywał nawet pewne wynagrodzenia. Od 1846 r. przysłał się system dobierania kandydatów, udzielania im stypendjów w wysokości 20—25 f. szt. oraz umieszczania na przeciąg 2 lat w seminarjach nauczycielskich, których liczba była wówczas znikomo mała, a nauczyciele rekrutowali się w drodze praktycznego przygotowania. Tak np. w 1848 r. liczba praktykantów - nauczycieli wynosiła 200, w 1861 r. — 13.871, a w 1870 r. — 14.612.

Od 1870 roku zaczął się rozwijać centralny system przygotowania nauczycieli - praktykantów w specjalnie tworzonych ośrodkach; granice wieku przyjęcia ich stopniowo podwyższały się z 13 lat pierwotnych do 14 w 1878 r. do 15 w 1896 r., a później nawet do 16. Od kandydatów wymagało się coraz to większego przygotowania ogólnego, natomiast liczba lat praktyki zniżyła się z 5 do 2 lat.

Od 1905 roku równoległe z systemem „praktykantów - nauczycieli“ zaczął wchodzić w życie system „kandydatów - nauczycielskich („student-teacher“) i „stypendystów“ („bursar - teacher“). Pierwszy polega na tem, że kandydaci w wieku 16—17 lat, mający ukończoną szkołę średnią, odbywają roczną praktykę w szkole początkowej, poczem dopiero kieruje się ich do seminarjów. Drugi różni się tem od pierwszego, że młodzieży udziela się stypendjów do 17 roku życia na odbycie studjów w szkołach średnich — poczem dopiero kształci się dalej, jak wyżej.

Zestawienie wszystkich trzech systemów podaje prof. Monroe w następującej tabelicy: (cyt. praca Encykl. Wychow. t. V str. 121)

„Pupil - teacher system“		„Bursar and student-teacher system“	
Wiek	Sposób kształcenia	Wiek	Sposób kształcenia
5—12	Szkoła początkowa	5—12	Szkoła początkowa
12—14	„Pupil“ w szkole początkowej lub średniej	12—16	Szkoła średnia
14—16	„Pupil“ w szk. śred. lub kl. specjalnych („pupil teacher-class“)	16—17	Stypendysta w szkole średniej
16—18	Prakt.-naucz. część studjujący, część prac. w szkole początkow.	17—18	Kandyd. naucz. w szk. początk., lub sluch. seminarjum

Ta część przygotowania stanowi przygotowanie wstępne. Potem dopiero zaczyna się przygotowanie właściwe — w seminarjach ewentualnie na odpowiednich kursach, o których mowa niżej.

Przy przyjęciu do seminarjum — po okresie przygotowania wstępnego — wymagany jest egzamin, który jednocześnie daje uprawnienia nauczyciela niewykwalifikowanego („Uncertificated „teacher“).

W wyniku ogólnym przygotowanie wstępne sprowadza się: 1. do studjów w zakresie szkoły średniej, (lub równoznacznych w ośrodkach kształcenia praktykantów nauczycielskich), 2. conajmniej trochę praktyki i 3. złożenia egzaminu z jednej z 3 grup:

1. Angielski, historia, geografia, języki obce.
2. Rachunki, matematyka elementarna, nauki przyrodnicze elementarne.
3. Rysunek, muzyka, prace ręczne, ogrodnictwo, gospodarstwo domowe.

Ten lub inny system przygotowania wstępnego zależy jest od okręgu szkolnego i warunków tam panujących, od liczby rozporządzalnych stypendjów i od liczby zgłaszających się dobrowolnie kandydatów z ukończoną szkołą średnią.

W okręgach np. wiejskich, w których nie ma szkoły średniej, tworzy się bądźto przy szkole początkowej, bądź jako odrębną jednostkę ośrodek dla kształcenia „praktykantów-nauczycieli“ („pupil-teacher centre“) o kursie 4-letnim, o programie szkoły średniej, dla młodzieży do 16—17 lat. Młodzież ta po ukończeniu nauki w ośrodku przechodzi do praktyki 1-letniej, lub 2-letniej, poczem dopiero składa egzamin, kwalifikujący między innymi do przyjęcia do seminarjum. Wspomniane ośrodki dla przygotowania praktykantów i normalne szkoły średnie różnią się od siebie programem i zajęciami — w pierwszych mianowicie kierunek jest bardziej praktyczny, dają jednak mniej więcej przygotowanie równorzędne.

Sposób kształcenia i przygotowywania nauczycieli do szkół różnych kategorii omawia szczegółowo regulamin z 1922 r. (Education England and Wales. Regulations for the Training of Teachers 1922. Stationery office. London 1922 str. 78), zawierający następujące rozdziały:

Rozdział: I. Kształcenie i przygotowanie wstępne. II. Seminarja nauczycielskie („training colleges“). III. Kursy 4-letnie. IV. Kursy 8 letnie. V. Kursy 3-go roku (uzupełniające). VI. Kursy 1-letnie. VII. Kursy kształcenia nauczycieli szkół specjalnych. VIII. Kursy świadectwa. IX. Kursy przygotowania nauczycieli szkół średnich. X. Kursy przygotowania nauczycieli szkół doksztalających. XI. Kursy przygotowania nauczycieli przedmiotów gospodarstwa domowego. XII. Zapomogi na seminarja. XIII. Dalsze kształcenie nauczycieli. XIV. Ogólne postanowienia. Całość zawiera 100 artykułów i szereg załączników. Co dotyczy kształcenia według systemu „pupil-teacher“ kandydatów do przyszłego zawodu nauczycielskiego wybiera władza szkolna miejscowa w porozumieniu z kierownikami poszczególnych szkół (art. 12 regulaminu). Każdy z nich musi się wykazać: 1. świadectwem kierownika szkoły, do której uczęszczał ostatnio, a dotyczącym postępów, zachowania i specjalnych warunków,

które kwalifikują go do zawodu nauczycielskiego (charakter, zamiłowania i t. p.), 2. świadectwem zdrowia, oraz 3. złożonej deklaracji, podpisanej przez rodziców lub opiekuna, że ma dobre chęci pracować w zawodzie nauczycielskim i w każdej szkole uznanej (tu następuje wydzielenie kategorii szkół uznanych). Do 16–17 lat kandydat pobiera naukę w zakładzie szkoły średniej, poczem przechodzi na praktykę.

Praktyka może być 1-roczną lub 2-letnią, polega na hospitacjach w szkole początkowej w ciągu okresu nie większego, niż połowa i nie mniejszego, niż jedna czwarta wszystkich „meeting'ów“ szkolnych (art. 13 regulaminu).

Kandydat nauczycielski („student-teacher“) musi odbywać praktykę w wymiarze co najmniej 7 „meeting'ów“ tygodniowo. Art. 15 mówi o warunkach zajęcia i pracy „praktykantów“ i „kandydatów“ w szkole w charakterze nauczyciela tymczasowego, przyczem § 15 artykułu zastrzega, że „w danym departamencie szkolnym nie może być zatrudnionych więcej, niż 4 praktykantów lub „kandydatów“ — a liczba ich może być większa jedynie za specjalnem zezwoleniem Board'u na wniosek Inspektora“.

Rozdział II. traktuje o seminarjach nauczycielskich. Pod nazwą tą rozumie się instytucje, kształcące nauczycieli, przyczem § 20 artykułu określa termin „training college“: jest to instytucja, pozostająca bądź w ścisłym związku z uniwersyteckim wydziałem kształcenia nauczycieli („University Training Department“), lub inna podobna uznana i zatwierdzona przez „Board“.

Kierownictwo ogólne nad seminarjami mogą sprawować:

1. Władze uniwersyteckie lub władze kolegów uniwersyteckich.
2. Władza szkolna miejscowa.
3. Zarząd fundacji dobroczynnej („Charitable Foundation“).
4. Każde inne ciało za aprobatą Board'u (art. 21 regulaminu).

Art. 22 dotyczy lokali, pomieszczeń, urządzeń (między innymi konieczności istnienia odpowiednich szkół ćwiczeń), a art. 23 — personelu. Między innymi w punkcie c) tego artykułu jest zaznaczone, że „co najmniej dwie trzecie z pośród personalu nauczającego seminarjum musi posiadać kwalifikacje uniwersyteckie“ („holding university qualifications“).

Kandydaci zgłaszający się do seminarjów (art. 27) muszą: 1. mieć 18 — a co najmniej 17 lat skończonych, 2. egzamin kwalifikujący (matura szkoły średniej lub pierwszy egzamin nauczycielski, o którym mowa wyżej), 3. być poddanyymi Królestwa Brytyjskiego, 4. złożyć świadectwo zdrowia, 5. świadectwo o zachowaniu, postępach i t. d. kierownictwa poprzedniej szkoły, 6. złożyć deklarację o zamiarze pozostania nauczycielem. — Punkt 9. zastrzega dodatkowo, że kobiety zameżne nie mogą być przyjmowane w charakterze słuchaczek — chyba za specjalnem zezwoleniem Board'u.

Poza tem mogą być przyjmowani wolni słuchacze (art. 28). Rok akademicki rozpoczyna się z reguły 1 sierpnia — wyjątkowo 1. stycznia, lub 1. kwietnia.

Wydalenie może nastąpić jedynie za zgodą „Board'u“ (art. 30).

Przygotowanie właściwe odbywa się zasadniczo na kursach (w seminarjach) 4-letnich, lub 2-letnich. Pierwsze dają studja akademickie i związane z tem pewne uprawnienia dla późniejszych nauczycieli, jak dana skala wynagrodzeń i t. p., drugie — kwalifikacje ściśle zawodowe. Kurs 3-go roku, to uzupełnienie kursów 2-letnich, lub kurs specjalny dla kandydatów, posiadających ukończony kurs 2-letni (patrz niżej).

Kurs 4-letni (rozdz. III art. 31 *a*) obejmuje 3 lata pracy teoretycznej na stopień uniwersytecki i 1 rok zawodowego przygotowania. Słuchacze mogą być przyjmowani na 2, 3 i 4 kurs, jeżeli wykażą się odpowiedniami studjami uniwersyteckimi i inne warunki jak wiek, zdrowie i t. p. Na kurs 4-letni przyjmowani są słuchacze w wieku 17—18 lat, kończy się on przepisowym egzaminem na dyplom nauczyciela wykwalifikowanego („certificated teacher“), który składa się właściwie z dwóch części: 1. egzamin na stopień uniwersytecki (po 3 latach), 2. egzamin zawodowy, na który składają się następujące przedmioty: zasady ogólne nauczania, higiena, wychowanie fizyczne — oraz jeden lub więcej z przedmiotów: śpiew, muzyka i teoria muzyki, rysunek, roboty ręczne, szycie (dla kobiet). Właściwie z tych ostatnich niema egzaminów, a jedynie repetycje wewnętrzne.

W poszczególnych przypadkach Board może uznać za nauczyciela wykwalifikowanego na okres $2\frac{1}{2}$ roku słuchacza, który nie złożył pierwszej części egzaminu, a złożył drugą z b. pomyślnym wynikiem i jest zalecony przez kierownictwo kursu.

Oprócz powyższego zasadniczego 4-letniego kursu, istnieje kurs 2-letni dla kandydatów, którzy mają zamiar przejść kurs zawodowego przygotowania i specjalny kurs w jednej z wybranych grup przedmiotów, a mianowicie:

Grupa A.

Kurs niższy.	Kurs wyższy.
Język angielski.	Język angielski („advanced“).
Historja.	Historja („advanced“).
Geografja.	Geografja („advanced“)
Matematyka.	Matematyka („advanced“).
	Fizyka.
Przyroda.	Chemja.
	Botanika.
	Biologja.
(Dialekt) Walijski.	Walijski (advanced“).
	Francuski.

Grupa B.

Śpiew i teoria muzyki.	Muzyka („advanced“).
Rysunek.	Rysunek („advanced“).
Szycie i roboty ręczne (kobiece)	Gospodarstwo domowe (dla kobiet).
	Specjalne roboty ręczne.
	Ogrodnictwo.

Kombinacje grup i przedmiotów mogą być najrozmaitsze, a to zależy od tego, czy kandydat zamierza w przyszłości pracować w niższych czy wyższych oddziałach szkoły powszechnej, czy w szkołach t. zw. centralnych powszechnych, czy w zakresie specjalności? — przytem liczba przedmiotów musi wynosić conajmniej 4 lub 5 i zawsze z obu grup.

Kandydat musi mieć w chwili przyjęcia conajmniej 18 lat — poniżej tego wieku tylko za specjalną rekomendacją kierownictwa.

Board określa, którzy ze słuchaczy odbyli z dobrym skutkiem 2-letni kurs i mogą być dopuszczeni do egzaminu kwalifikacyjnego — względnie nawet zaliczeni tymczasowo do kwalifikowanych (bez egzaminu) na przeciąg $2\frac{1}{2}$ roku.

Egzamin odbywa się najwyżej z 6 przedmiotów dla danego słuchacza — częściowo z końcem 1-go roku, częściowo 2-go roku studjów.

Poszczególni słuchacze mogą być po ukończeniu kursu przyjęci do Uniwersytetu dla uzyskania stopnia akademickiego.

Za specjalną aprobatą Board'u słuchacze, którzy ukończyli 2-letni kurs, mogą być przyjmowani na kurs 3-go roku — uzupełniający — bądź bezpośrednio, bądź po przerwie nie dłuższej jednak od 4 lat, w trakcie której słuchacz pracuje stale, jako nauczyciel w szkole powszechnej. Praca na 3-cim kursie uzupełniającym stanowi dalszy ciąg kursu 2-letniego. Trzeci rok studjów w pewnych wyjątkowych wypadkach może się odbywać nawet poza granicami państwa.

Kandydaci, którzy się wykażą wyższymi studjami, niż te, których się wymaga od słuchaczy 2-letnich kursów, mogą być przyjmowani do seminarjów nauczycielskich na przeciąg 1 roku celem przygotowania wyłącznie zawodowego (patrz wyżej).

Przygotowanie nauczycieli szkół specjalnych trwa 1 lub 2 lata zależnie od kwalifikacyj kandydatów: słuchacze mianowicie 2-letnich kursów mają 1 rok dodatkowy studjów i praktyki, zaś ci, którzy mają maturę szkoły średniej, lub są niewykwalifikowanymi nauczycielami — 2-letni kurs w zakresie szkolnictwa specjalnego (art. 61). Pod szkołami specjalnymi rozumie się szkoły dla dzieci ociemniałych, głuchoniemych i umysłowo upośledzonych.

Aby otrzymać kwalifikacje nauczyciela szkół średnich, kandydat musi posiadać studja uniwersyteckie („Degree in Honours“) i ukończyć 1 roczny kurs przygotowania zawodowego, połączonego z praktyką w ciągu conajmniej 60 dni szkolnych w szkole średniej. Na kurs ten mogą być przyjmowani i słuchacze 4-letnich seminarjów nauczycielskich w zakresie szkolnictwa początkowego po ukończeniu 3 lat studjów — za rekomendacją kierownictwa. Z reguły poza studjami zawodowymi — słuchacze powyższego 1-rocznego kursu studjują specjalnie jedną z gałęzi przedmiotów programowych szkoły średniej.

Kurs przygotowania nauczycieli szkół średnich może się odbywać bądź przy Uniwersytecie, bądź przy uznanej i przeznaczonej na ten cel szkole średniej. Podobne roczne kursy przygotowują nauczycieli do szkół dokończających („continuation schools“), a 2-letnie i dodatkowy kurs

3-go roku — nauczycieli przedmiotów specjalnych gospodarstwa a mianowicie: 1. teorji i praktyki prania, 2. teorji i praktyki piekarstwa, 3. teorji i praktyki gospodarstwa kobiecego, 4. nauk, pozostających w związku z gospodarstwem domowym (rachunkowość, towaroznawstwo i t. p.), 5. zasad ogólnych i praktyki nauczania powyższych przedmiotów. Na kursy te z reguły przyjmowani są t. zw. „niewykwalfikowani“ nauczyciele szkół powszechnych.

Poza tymi zasadniczymi — Board organizuje kursy krótko trwałe, doksztalające dla nauczycieli czynnych wszelkich kategorii szkół i wszelkich specjalności.

Art. 81—86 regulaminu traktują o subsydjowaniu seminarjów nauczycielskich, którego warunki odbiegają na korzyść od warunków subsydjowania innych szkół, a to ze względu na braki i potrzeby kształcenia nauczycieli. Zapomogi oblicza się w stosunku do liczby słuchaczy, zależnie od kursu, który przechodzą i t. d. a wahają się one w granicach 40—20 f. szterl. na słuchacza rocznie, nie licząc subsydjów na utrzymanie, które wahają się od 35—20 f. szt. rocznie.

W zasadzie nauka w seminarjach jest płatna. Warunki powojenne i konieczność oszczędności zmusiły do przejściowego wstrzymania za-pomóg na budowę i urządzenia seminarjów.

Dane liczbowe, dotyczące ruchu w szeregach kandydatów nauczycielskich w przeciągu kilku lat, zawiera następująca tablica (sprawozdanie Board'u z roku 1920—21 str. 47). Liczby wzięte są według stanu z dnia 1. sierpnia każdego roku.

**Liczba osób uznanych za kandydatów na nauczycieli,
pozostających w przygotowaniu wstępem.**

Rok (1. sier- pnia)	Anglja		Walja		Anglja i Walja		Ogółem przyjętych
	chłopcycy	dziew- częta	chłopcycy	dziew- częta	chłopcycy	dziewczęta	
1908	2433	6338	289	554	2722	6892	9614
1909	2006	5284	302	475	2308	5759	8067
1910	1338	4165	220	462	1558	4627	6185
1911	1204	3873	184	418	1388	4291	5679
1912	974	3614	193	451	1167	4065	5232
1913	948	4095	207	547	1155	4642	5797
1914	1033	4484	218	633	1251	5117	6368
1915	1078	5121	226	622	1304	5743	7047
1916	920	4774	177	673	1097	5447	6544
1917	760	4683	168	649	928	5332	6260
1918	665	4609	144	670	809	5279	6088
1919	897	4700	197	810	1094	5510	6604
1920	1104	5655	246	852	1350	6507	7857

Dodatkowo w 1920 r. było 2203 osoby (867 mężczyzn i 1336 kobiet) uznanych za nieukwalfikowanych nauczycieli na podstawie skróconych egzaminów według regulaminu wojennego.

Inne tablice zawierają podział kandydatów, kształcących się według systemu przygotowania wstępnego (oddz. dla Anglii i Walji także, str. 48—49).

Rok szkolny (1. sierpień)	Według systemu „pupil - teachers“				Stypendyści		„Student- teachers“ którzy nie byli stypend.		Ogółem
	w ośrodkach		nie w ośrod.		chł.	dziew.	chł.	dziew.	
	chł.	dziew.	chł.	dziew.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1917	211	1287	30	379	485	2695	34	322	5443
1918	175	1068	26	468	415	2718	49	355	5274
1919	189	910	43	446	571	2967	94	377	5597
1920	263	1070	54	606	691	3564	96	415	6759

1993

4255

511

Odpowiednie dane dla Walji przedstawiają się, jak następuje:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1918	54	278	—	19	67	254	23	119	814
1919	64	292	4	27	62	310	67	181	1007
1920	61	290	3	17	100	287	81	258	1098

371

387

340

Osobne tablice zawierają procentowy stosunek liczby tych kandydatów do ogólnej liczby etatów nauczycielskich: waha się on od 3,9% do 5,7% zależnie od okręgów szkolnych.

Liczbę kandydatów, którzy przystąpili do egzaminu wstępnego na rok 1921 „Preliminary Examination for the Certificate“ 1921, w grudniu 1920 r. (I część) i 1921 r. (II część) zawierają następujące tablice (także str. 50) porównawczo z kilku latami ubiegłymi.

I Część:

Rok	Kandydaci przy- stępujący do egzaminu	Z dobrym wynikiem	Bez wyników	Procentowy stosunek
1917	2911	2294	617	21,2
1918	2698	2094	604	22,4
1919	2305	1787	518	22,5
1920	2435	1692	743	30,5
1921	2556	1818	738	28,9

II Część:

1917	2491	1996	495	19,9
1918	2398	1916	482	20,1
1919	2161	1737	424	19,6
1920	2002	1589	463	23,1
1921	2164	1665	499	23,1

Dane co do typu kandydatów (według systemu kształcenia wstępnego), którzy nie złożyli egzaminów wstępnych, przedstawia następująca tablica (tamże str. 50).

Typ kandydata	Stosunek procentowy złych wyników egzaminu	
	Cz. I	Cz. II
1. Stypendyści („Bursars“)	8,9	13,6
2. „Pupil - teachers“		
a) kształceni w szkołach średnich	20,6	13,5
b) „ „ niezależnych ośrodk.	8,8	11,5
c) „ „ w okręgach wiejskich	15,9	18,1
3. Inni kandydaci	38,9	30,0
4. Wszyscy kandydaci	28,9	23,1

Liczba seminarjów nauczycielskich (dla kształcenia nauczycieli szkół początkowych) z frekwencją w tych instytucjach wykazują tablice na str. 51 (tamże).

I. Liczba seminarjów.

Rok	Semin. uniwer.	Sem. władz. szk.	Inne („voluntary“)	Ogółem
1913—14	20	20	47	87
1914—15	20	22	47	89
1915—16	19	19	40	78
1916—17	18	19	35	72
1917—18	18	19	37	74
1918—19	20	20	38	78
1919—20	20	21	47	88
1920—21	20	22	50	92

2. Liczba słuchaczy.

Rok	Semin. uniw.	Sem. władz. szk.	Inne	Ogółem
1913—14	2944	3310	5533	11787
1914—15	2716	3103	5129	10948
1915—16	2356	2991	4803	10150
1916—17	1946	2866	4221	9033
1617—18	1991	3060	4066	9117
1918—19	2614	3185	4278	10077
1919—20	4348	3605	5583	13536
1920—21	5128	4038	6285	15451

Na 1921 r. uznane zostały 4 nowe seminarja — między in nemi seminarjum Ministerstwa pracy dla przygotowania nauczycieli z pośród studentów wojennych, które liczyło około 1.040 słuchaczy.

Dane, dotyczące końcowych egzaminów i liczby wydanych świadectw w seminarjach nauczycielskich zawierają następujące tablice (tamże str. 54).

Rok	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
1919	226	4248	4474
1920	977	4287	5264
1921	2268	4392	6660

Według typu kursów odpowiednie liczby przedstawiają się jak następuje: (tamże, str. 54) na rok 1920—21.

Typ słuchacza	Kurs ukończony z wynikiem zadowalającym	Z wynikiem niezadowalającym	Ogółem
1. Słuchacze 4-letn. kursu:			
a) całkowity kurs	157	10	177
b) częściowy kurs	83	45	129*
2. Słuchacze 3-letn. kursu:			
a) całkowity kurs	107	14	129*
b) częściowy kurs	—	1	1
3. Słuchacze 2-letn. kursu:			
a) egzaminy Board'u	3877	349	4226
b) egzaminy seminar.	1237	68	1317*
c) egzamin na stopień łącznie z egzam. Board'u w przedmiotach zawodowych	172	30	202
d) jak wyżej — z egzaminem seminarjum w przedmiotach zawodowych	133	5	140*
4. Słuchacze 1-roczn. kursu:			
a) słuchacze kwalifikowani	135	—	135
b) słuchacze inni	15	—	15
5. Słuchacze „powojenni“ kształcący się w przedm. specjaln.	52	—	52
Ogółem	5978	522	6523*
6. Słuchacze 3-go roku	133	2	137*
Ogółem	6111	524	6660*

Uwaga. Liczby ostatniej kolumny nie wszędzie stanowią sumę dwu poprzednich, zawierają jednak słuchaczy, którzy poodkładali sobie część egzaminu (ewentualnie zaniechali egzaminów).

Słuchacze rubryki (5) otrzymali świadectwa tymczasowe: ostatecznie będą przyznane po egzaminie z przedmiotów zawodowego przygotowania, który ma nastąpić z końcem okresu praktyki.

Liczyby nauczycieli czynnych, którzy przystąpili do egzaminów kwalifikacyjnych, zawiera tablica na str. 55 (tamże):

Rok	Liczba kandyd.	Egzamin z dobrym wynikiem	Egzamin ze złym wynikiem	Stosunek procentowy
1915	1086	411	675	62,2
1917	955	384	571	59,8
1918	1001	360	641	64,0
1919	999	463	536	53,7
1920	1137	540	597	52,5

Wyniki dobre — jak widać — stanowią mniej niż 50⁰/₀.

Dane co do słuchaczy kształcących się na nauczycieli szkół średnich zawiera tablica na str. 56 (tamże). Liczba uczelni wynosiła 22 (w roku 1920—21), z których 15 stanowiło część uniwersyteckich wydziałów kształcenia nauczycieli, ogólna liczba słuchaczy w tym roku — 258 (78 mężczyzn i 180 kobiet). W porównaniu z poprzednimi latami odpowiednie liczby przedstawiają się, jak następuje:

Rok	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
1915—16	11	202	214
1916—17	2	124	126
1917—18	6	109	115
1918—19	19	125	154
1919—20	43	182	225
1920—21	78	180	258

Liczba słuchaczy, kształcących się w specjalnym kierunku gospodarczym, zawiera tablica na str. 56:

1915—16 rok	1.139 słuchaczy
1916—17 "	873 "
1917—18 "	517 "
1918—19 "	455 "
1919—20 "	613 "
1920—21 "	854 "

Pozatem Board zorganizował w roku sprawozdawczym 1921 letnie kursy dla nauczycieli szkół średnich, a mianowicie:

- w Oxford — kurs języka angielskiego, historii, geografji i chemji
- w Cambridge — łacina, matematyka, fizyka (dla mężczyzn), fizyka (dla kobiet), biblja,
- w Durham — angielski, historia, geografja, matematyka,
- w oddzielnych miejscach: francuski (dla kobiet) — Londyn, botanika — Leeds, francuski — Newcastle, muzyka — Londyn, rysunki (dla kobiet) — Londyn.

Całkowita liczba zgłoszeń wynosiła 1.671, wybranych i uczęszczających — 745.

Dla nauczycieli szkół początkowych, pracujących w okręgach wiejskich, zorganizowane były 4 kursy „odświeżające“ („Refresher Courses“), obejmujące geografję, historję, język angielski i gospodarstwo wiejskie. Na kursy te uczęszczało 184 nauczycieli.

Dwa kursy krótkotrwałe zorganizowane były pod egidą Board'u dla nauczycieli szkół specjalnych.

Należy nadmienić, że władze oświatowe — zarówno centralne, jak i miejscowe — czuwają specjalnie nad kształceniem nauczycieli: szczegółowe np. programy egzaminów wstępnych i końcowych nauczycielskich opracowane są już na rok 1924 („Board of Education Syllabus for the Board's Final Examination of Students in a Training Colleges 1924“. Stationery Office London 1922 str. 48 i „Syllabus of the Certificate Examination of the Board of Education for Teachers in Elementary Schools 1923, Stationery Office London 1922 str. 19.

Przybliżona liczba nauczycieli szkół początkowych na rok 1919—20 według zestawienia, ilu przeciętnie przypada nauczycieli na 1.000 dzieci przeciętnej frekwencji — wyniosłaby 163.768 (w tem kierowników 31.194, nauczycieli wykwalifikowanych 83.184, nauczycieli tymczasowych 35.873, sił dodatkowych 13.517).

Jednym z dalszych punktów niniejszej pracy jest kwestja nadzoru i zwierzchniej kontroli nad szkolnictwem. Nadzór zwierzchni nad szkołami początkowymi i średnimi należy do władzy centralnej oświatowej — art. 133 i 134 ustawy z 1921 r. — przytem wszystkie szkoły „uznane“ i szkoły, zamieszczone na liście subsydjowanych, winny podlegać inspekcji inspektorów J. Kr. Mości. Z zestawień budżetowych, dotyczących organizacji władzy centralnej i tablic, dotyczących stanu liczebnego szkół, czytelnik łatwo będzie mógł zestawić i wywnioskować, jakie są warunki pracy inspektorów różnych działów szkolnictwa. W szkolnictwie np. początkowym na jednego inspektora przypada przeciętnie 518 klas (75 szkół).

Terminy i liczba wizytacji nie są w regulaminach bliżej określone, w każdym bądź razie inspektor wizytuje szkołę conajmniej jeden raz w ciągu 2 lat.

Władze szkolne miejscowe mogą mieć i mają własną inspekcję... tak np. Hrabstwo Londyn ma 109 inspektorów miejskich, a cały obszar jest podzielony na 12 okręgów — z 12 inspektorami okręgowymi na czele. Szczegółowe sprawozdania co do stanu szkolnictwa składają władze miejscowe, a Board zestawia je w roczne bardzo szczegółowe sprawozdania, które przedkłada parlamentowi.

O organizacji opieki lekarskiej i t.zw. „dobrobytu“ dzieci traktuje rozdział VII (art. 80—89) ustawy z 1921 roku. Zwierzchnią kontrolę nad tym działem pracy sprawuje wydział przy władzy centralnej oświatowej. Bliższe dane co do tej kwestji znajdzie czytelnik w sprawozdaniu z referatu, jaki miałem w dniu 22. lutego b. r. w wydziale higieny szkolnej Ministerstwa WR. i OP. (patrz „Wychowanie Fizyczne“. Rocznik IV Styczeń—Kwiecień 1923, Zeszyt 1—4). Charakterystycznym jest, że uwaga wydziału higieny szkolnej zwrócona jest głównie na szkoły początkowe,

a opieka lekarska działa tu sprężysto i sprawnie już od 1907 r. podczas kiedy dział opieki lekarskiej w szkolnictwie średnim datuje się dopiero od 1. kwietnia 1920 r. (do tego czasu należał on do władz szkolnych miejscowych). Lekarze szkolni działają w ścisłym kontakcie z domem, szkołą, instytucjami opieki społecznej, klinikami dziecięcymi i t. p. — a wyniki pracy ich przedstawiają się wprost imponująco. Wydział higieny szkolnej wydaje rokrocznie bardzo szczegółowe sprawozdania ze swej działalności. Ostatnie zwłaszcza z r. 1920/21 zawierają niezmiernie dużo materiału („Annual Reports of Chief Medical offices of the Board of Education”).

O finansowaniu szkolnictwa traktują art. 118—134 ustawy 1921 r. W zasadzie państwo zwraca gminom (władzom szkolnym miejscowym) 50% wszystkich wydatków, poniesionych przez nie na szkoły „uznane“ za wyłączeniem jednak kosztów nowych budynków, remontów kapitalnych i t. p. — i to po uprzednim zatwierdzeniu odpowiednich projektów budżetowych przez parlament. Pozostałe 50% pokrywają władze szkolne miejscowe, które również za wczasu obowiązane są przedłożyć do zatwierdzenia władzy centralnej swoje projekty budżetowe na przyszły rok. W poszczególnych przypadkach Board może przyznawać subsydia dodatkowe — względnie redukować zasadnicze, to ostatnie jednak — o ile redukcja przewyższa 100 funtów, jedynie po zatwierdzeniu przez parlament i to w razie niespełniania przez władzę szkolną miejscową swoich obowiązków (p. 4 art. 118). Warunki subsydjowania szkolnictwa początkowego zawarte są dodatkowo w załączniku VI ustawy z 1921 r. Między innymi powiedziane tam jest, że „subsydjum nie może być przyznane na cele związane z budową, rozszerzeniem i t. d. szkoły“ (p. 2) i że „subsydjum nie może być przyznane jako zwrot kosztów nauczania religii“ (p. 3 a, b) — choć nie znaczy to, że w szkole ma nie być nauki religii różnych wyznań.

Szereg artykułów określa warunki i rodzaj wydatków na szkolnictwo Rad Hrabstwa i Rad miejskich — przytem wydatki na kupno ziemi pod budowę szkół powinny być pokrywane przez długoterminowe (30-letnie) pożyczki, zabezpieczone dochodami Rady z podatków (art. 125 i 132 ustawy z 1921 r.). Artykuły te są w związku z ustawą „Local Government Acts 1888 r.“ i „Public Health Acts“ — i z artykułami 109—117 „Education Acts 1921“, dotyczącymi warunków nabywania gruntów na cele szkolne, — ewentualnie nawet przymusowego wywłaszczenia na ten cel w związku z innymi obowiązującymi ustawami.

Zaznaczałem już na wstępie, że w administracji szkolnej, — jak wogóle zdaje się w całej administracji angielskiej — zaznacza się ustalenie i rozgraniczenie kompetencji, różnych resortów władz i instancji, oraz współdziałanie ich dla osiągnięcia danego celu. To też w ustawie szkolnej znajdujemy szereg ustaw, na które ona się powołuje; jak np. cytowana „Children Act 1908“, dotycząca opieki nad młodzieżą przestępczą i zaniedbaną, „The Employment of Children Act“ 1903, dotycząca zajęć i pracy dzieci, jak pokrewna „The Factory and workshop Act“ 1901,

jak ustawy Ministerstwa Zdrowia, Pracy, Handlu, ustawy dotyczące budownictwa, nabywania ziemi i t. p. W każdej z nich w odpowiednich miejscach uwzględnione są potrzeby szkolnictwa i kwestje, dotyczące wychowania przyszłych pokoleń obywateli.

W tych warunkach jedynie możliwa jest praca wydatna i państwowo - twórcza. Z drugiej strony władze miejscowe (Rady Hrabstw i Rady miejskie) w swoich zarządzeniach, przepisach i postanowieniach nie mogą jako władze szkolne pominąć spraw, związanych chociażby pośrednio ze szkolnictwem. Jeżeli dodamy do tego niezmiernie rozwiniętą w Anglii samopomoc i inicjatywę społeczną — otrzymamy obraz zgodnej i równomiernej współpracy wszystkich powołanych czynników w obchodzącej nas tutaj dziedzinie szkolnictwa i wychowania narodowego. Pomińmy tutaj cały szereg kwestyj, związanych ściśle z dziedziną nauczania i wychowania w Anglii — jak np. organizację opieki poza szkolnej nad dziećmi i młodzieżą, organizację wychowania fizycznego, które w Anglii ma osobną zaszczytną kartę, system niezliczonych stypendjów w szkołach różnego typu i kategorii — stypendjów, o które może się ubiegać młodzież szkolna wszelkich stanów i stopnia zamożności, kwestję uprawnień nauczycieli, ich wynagrodzeń i t. p. Wszystkie te kwestje wymagałyby osobnego opracowania, a ujęcie ich w skrótach zaciemniłoby obraz ustroju szkolnictwa w Anglii.

Ustrój ten odbiega niezmiernie od wzorów, przyjętych na kontynencie, daleki od szablonów, związany z tradycjami narodowymi, których Anglicy ściśle przestrzegają, i z praktycznymi potrzebami życia społecznego — trudny on jest bardzo do ujęcia w suchy i martwy schemat.

Dla dokładniejszego zorientowania się i wypełnienia ewentualnych luk i wątpliwości, czytelnik musiałby uciec się do materiałów, które poniżej zamieszczam.

Materiały:

1. Education Act 1921 (11 & 12. Geo. 5 Ch. 51) H. M. Stationery Office. Imperial House. Kingsway London W. C. 2 and 28.
2. Education Act 1918 (8 & 9. Geo. 5 Ch. 39) wydanie jak wyżej.
3. Report of The Board of Education for the Year 1920—21 wydanie jak wyżej 1922. Cena 2 sz. net.
4. Annual Report of The Chief Medical Offices of The Board of Education. 1920 (wydanie jak wyżej 1921 r. Cena 6 sz. net.).
5. The Health of The School Child. (Sprawozdanie Wydziału Higj. za rok 1921). (Wydanie jak wyżej. 1922. Cena 1 sz. 6 o. net.).
6. Estimates for Civil Services for the year ending 31. March 1923 r. Class. 1V Education. Science and Art. (Wydanie jak wyżej 1922. Cena 2 sz. net.).
7. Board of Education. Estimates of the Expenditure of Local Education Authorities in the financial year 1921—22. (Wydanie jak wyżej 1921 r. Cena 3 d. net.).

8. Code of Regulations for Public Elementary Schools. England and Wales 1919 r. (jak wyżej. Cena 1 d. net.)
9. Board of Education. Grant Regulations Nr. 19 (jak wyżej. Cena 3 d. net.)
10. Regulations for Secondary Schools. 1919 (jak wyżej. Cena 2 d. net... są późniejsze z roku 1921, Nr. 1483. Cena 4 d. net.)
11. Regulations for Technical Schools of Art and other Fornis of Provision of Further Education. 1918—1919. Nr. 2231 (jak wyżej. Cena 1 sz. 3 d. net.)
12. Education England and Wales. Regulations for the Training of Teachers 1922. Grant Regulations. Nr. 18 (1922) (jak wyżej. Cena 1 sz. 8 d. net.)
13. School Teachers (Superannuation) Act 1918 (8 & 9. Geo. 5. Ch. 55) (jak wyżej. Cena 6 d. net.)
14. Children Act 1908 (8 Edw. 7. Ch. 67) (jak wyżej. Cena 9¹/₂ d. net.)
15. Home Office. The Reformatory and Industrial Schools Directory 1920. England and Wales (jak wyżej. Cena 1 sz. net.)
16. Board of Education. Educational Pamphlets Nr. 33. The Universities of The United Kingdom of Greath Britain and Ireland (jak wyżej. Cena 9 d. net.)
17. Board of Education. Syllabus of the Preliminary Examination for the Certificate. December 1923 (jak wyżej. Cena 2 d. net.)
18. Board of Education. Syllabus of the Preliminary Examination for the Certificate. December 1922 (jak wyżej. Cena 2 d. net.)
19. 20. Board of Education. Syllabus of the Certificate Examination of the Board of Education for Teachers in Elementary Schools. 1923, 1922 (jak wyżej. Cena każdego egz. 2 d. net.)
21. List of examinations qualifying for admission to a Training College. List 176 (1922) (jak wyżej. Cena 1 d.)
22. 23. Board of Education. Syllabus for The Board's Final Examination of Students in Training Colleges 1923, 1924 (jak wyżej. Cena 1-go 1 sz. net., 2-go 4 d. net.)
24. London County Council. Education Act 1918. Scheme of The Local Education Authority. 1920 (sprzedaż King and Lon Ltd. 2 and 4 Great Smith - Street, Victoria Street. Westminster. S. W. (cena 1 sz. net.)
25. London County Council. The organisation of Education in London (jak wyżej. 1919. Cena 6 d. net.)
26. London County Council. Annual Report of The Council 1921. Vol. IV Education (jak wyżej. Cena 2 sz. 6 d. net.)
27. London County Council Annual Report of The Council Vol. III. Public Health. 1922. (Cena 2 sz. 6 d. net.)
28. London County Council Salaries of Elementary School Teachers. 1923. Report of The Education Committee.
29. Board of Education. Statistics of Public Education in England and Wales. Educational Statistics 1913—14 (Stationery Office. 1915. Cena 1 sz. 1 d. net.)

10. — 80/10166
30. 31. 32. Examination Papers set at the Certificate Examination for Teachers in Elem. Schools. 1920, 1921 (cena 9 d. i 6 d. net.) oraz Exam. Papers. Preliminary Examination for the Elementary School Teachers Certificate 1922. (Cena 6 d. net.).
  33. Ministry of Health Act 1919 (9 & Geo. 5. Ch. 21) (Stationery Office).
  34. Education England and Wales. Training of Teachers (Short Courses) Regulations. 1921. Grant Regulations Nr. 24 (Stat. Office. Cena 1 d. net.).
  35. Board of Education. Suggestions for the Consideration of Teachers and others Concerned in the Work Public Elementary Schools: *a)* Introduction (Stat. Office 1917. Cena 2 d. net.), *b)* the Teaching of Needlework (Stat. Office 1911. Cena 1 d. net.), *c)* the Teaching of Gardening (Stat. Office 1911. Cena 1 d. net.), *d)* the Teaching of Arithmetic (Stat. Office 1913. Cena 2 d. net.), *e)* the Teaching of English (Stat. Office 1913. Cena 2 d. net.), *f)* the Teaching of History (Stat. Office 1914. Cena 1 d. net.), *g)* the Teaching of Geography (Stat. Office 1914. Cena 1 d. net.), *h)* the Teaching of Singing (Stat. Office 1918. Cena 1 d. net.), *i)* the Teaching of Elementary Science including Nature Study (Stat. Office 1915. Cena 1 d. net.).
  36. Board of Education, Special Reports on Educational Subjects... tomów 27. (Spis Stationery Office).
  37. Viceregal Committee of Enquiry into Primary Education (Ireland) 1911. Volume 1. Report (Stat. Office. Cena 6 d. net.).
  38. Report of the Committee of Council on Education in Scotland 1919—1920 (Stat. Office 1920. Cena 4 d. net.).

Warszawa, 20. listopada 1923.

Jan Hellmann.

Historical summary.

(See: The Organisation of Education in London February 1919).

„During the early years of 19-th century elementary education was supplied mainly by the various religious organisations of the country. The schools established by these organisations had until 1832, to meet their expenses from voluntary contributions and from fees. In 1833 Parliament voted £. 20.000 for public education — the first of the annual grants which have since been continued without interruption. At that time a State department for education did not exist. The annual grants were distributed through the two great religious organisations — the National Society and the British and Foreign Schools Society. In 1839 the duty of annual grants supervising and administration was entrusted to a special committee of the Privy Council established by an Order in Council. This committee was generally known as the Education Department.

The efforts of the religious organisations, even when aided by the State, were inadequate to cope with the needs of the increasing population

of the country, and in 1870 Parliament dealt with the subject of elementary education in the first great comprehensive educational measure. Under the Education Act 1870 publicly elected bodies (School Boards) sprang into being.

There were two types of elementary schools — the voluntary schools of the religious organisations, and the Board schools of the publicly elected bodies (see pages 7, 8). The work of both types of schools was coordinated by the Education Department. All schools charged fees but Board schools were maintained mainly out of the rates.

In the higher education also voluntary effort preceded the action of the State. Many of the Endowed Secondary Schools have existed for centuries without financial assistance from the State. During the 19-th century the State began to aid higher education. Since 1851 the State grants for higher education were distributed by a second Department of State — the Science and Art Department.

In 1889 local authorities (county and town councils) were empowered by Parliament to supply or aid the supply of technical education out of the rates. The local authorities construed technical education in a liberal sense and utilised the grant also in providing means for science and art instruction, for aiding instruction in modern languages and commercial subjects in secondary schools.

Under an Act passed in 1899 the two State departments were merged in one central department, called the Board of Education. The Education Act of 1902 introduced unity into local administration by making the local education authority responsible for all kinds of education, and placing upon it the duty of maintaining the voluntary schools and of keeping them efficient*.

The Education Acts were followed by very important measures affecting the welfare of children the care of neglected, mentally and physically deficient children, the administrative provisions. The Education Acts of 1918 and 1921 give largely increased powers and duties to all local education authorities throughout the country and form a complex educational system in England and Wales.

Under the Education Act of 1921 the Board of Education „Shall continue to be the Department of Education charged with the superintendence of matters relating to education in England and Wales... (Central Authority).

„The progressive development and comprehensive organisation of education in respect of their area“ is imposed upon the local authorities and „shall be the duty of the council of every county and county borough...“ (Local Authority).

The local authorities „shall submit to the Board schemes Showing the mode in which their duties and powers under this Act are to be performed and exercised, whether separately or in co-operation with other authorities“. „Before submitting schemes a local education authority shall consider any representations made to them by parents or other persons or bodies of persons interested, and shall adopt such

measures to ascertain their views as they consider desirable, and the authority shall take such steps to give publicity to their proposals as they consider suitable, or as the Board of Education may require“.

Also is established the cooperation of all authorities of all bodies and organisations interested in work of education and it forms one of prominent marks of national scheme of education in England.

The Education Act 1921 contains :

- Part. I. Central and Local Education Authorities,
- „ II. Schemes as to Powers and Duties,
- „ III. Elementary Schools,
- „ IV. School Attendance,
- „ V. Blind, Deaf, Defective, and Epileptic Children.
- „ VI. Higher Education.
- „ VII. Provisions for Health and Well-being of Scholars.
- „ VIII. Employment of Children and Young Persons.
- „ IX. General.

The Act provides that the Board of Education, as the central authority, shall pay to the local authority grants amounting to not less than 50 per cent of their approved expenditure. The grants for elementary, and higher education for the year ending 31. March 1923 were estimated as follows:

a) Grants for Elementary Education — £ 35,068.343,

b) Grants for higher Education — £ 8,022.575. (Estimates for Civil Services for the year ending 31. March 1923. Class IV. Education, Science, and Art).

The powers of a local education authority for elementary education include power to make arrangements for nursery schools for elementary schools and for practical and advanced instruction for children beyond the age of fourteen. No fees shall be charged or other charges of any kind made in any public elementary schools.

The nursery schools or classes are destined for children over two and under five years of age, the elementary schools for children over five and under fourteen years of age but „the Board of Education may, on the application of the local education authority, authorise the instruction of children in public elementary schools till the end of the school term in which they reach the age of sixteen“.

The number of correspondent elementary schools including the school attendance, the age of children the size of and the teaching staff classes are given on pages 8, 20, 23, 25, 26.

The higher education comprises secondary schools, continuation schools (without payment of fees), the training of teachers and different kinds of further instruction.

The correspondent numbers are given on pages 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 54, 55, 56, 57, 58. The secondary schools are as rule destined for pupils between twelve and sixteen years of age, who „normally remain at least four years at school“. (Grant Regulations for

Secondary Schools). Every secondary school on the Grant List shall offer normally 25 per cent. Of Free Places for pupils entrants from elementary schools.

The particulars of Schools for Defective Children and Industrial & Reformatory schools are given separately in a publication „The Special Schools organisation in England & Wales“ („Ruch Pedagogiczny“ nr. 4-6 1923 r.).

The training of teachers forms an integral part of national system of education in England. The detailed provisions are given in „The Regulations for the Training of Teachers“ September 22 - ud 1922, Grant Regulations Nr. 18 (1922) — the correspondent number and particulars on pages 46-59. The Universities of United Kingdom are a very acting bodies as regard the complex system of education and school organisation in England. Particulars on pages 28-31.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

41200/
2